

समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण
तथा
आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी अध्ययन

अध्ययन प्रतिवेदन

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग
सिंहदरबार, काठमाडौं

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ (२०७८ असार)

समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण तथा
आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी अध्ययन

अध्ययन प्रतिवेदन

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग
सिंहदरबार, काठमाडौं

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ (२०७८ असार)

कार्यकारी सारांश

राज्य सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने आर्थिक स्रोतको व्यवस्था गर्न सरकारले कानून बमोजिम कर लगायर ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउने गर्दछ। राजस्व परिचालनबाट राज्यले प्रदान गर्ने सेवाहरू र विकास कार्यका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत उपलब्ध नभएको वा हुन नसक्ने अवस्थामा सरकारले आन्तरिक तथा वैदेशिक अनुदानबाट आवश्यक स्रोत व्यवस्थापन गर्ने र त्यसरी पनि आवश्यक स्रोत व्यवस्थापन हुन नसक्ने अवस्थामा विकास कार्यका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत सरकारले सार्वजनिक ऋणको माध्यमबाट व्यवस्थापन गर्ने गर्दछ। सार्वजनिक ऋण आन्तरिक तथा वैदेशिक दुबै हुन सक्दछन्। सरकारले स्वदेशी नागरिक तथा संस्थाहरूबाट स्वदेशी मुद्रामा आन्तरिक रूपमा लिने ऋणलाई आन्तरिक ऋण भनिन्छ भने विदेशी राष्ट्र तथा संस्थाबाट लिने ऋणलाई वैदेशिक ऋण भनिन्छ। आन्तरिक ऋण परिचालनलाई सरकारी वित्त व्यवस्थापनको एक महत्वपूर्ण औजारको रूपमा लिइन्छ। बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको रूपमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न सक्दछन्। आन्तरिक ऋण लिनुको मूल उद्देश्य घाटा बजेटको व्यवस्थापन गर्नु वा बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत जुटाउनु नै हो।

नेपालको संविधानको धारा ११५ र धारा २०३ मा संघीय कानून बमोजिम बाहेक नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेकोछ। त्यस्तै, संविधानको धारा २२८ मा कानून बमोजिम बाहेक स्थानीय तहमा कुनै कर लगाउन, उठाउन र ऋण लिन पाइने छैन भन्ने व्यवस्था रहेकोछ। अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा १४ मा नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आन्तरिक ऋण लिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ। नेपालको संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (च) मा समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने व्यवस्था रहेको छ।

सार्वजनिक ऋण परिचालनका सन्दर्भमा विभिन्न सैद्धान्तिक अवधारणाहरू रहेको पाइन्छ। सार्वजनिक ऋणको परिमाणले आर्थिक क्रियाकलापमा खूद प्रभाव नपर्ने रिकार्डियन समतुल्य सिद्धान्त, सार्वजनिक ऋण र आर्थिक वृद्धिको बिचमा व्युत्क्रमानुपातिक सम्बन्ध रहने नवशास्त्रीय सिद्धान्त, कुनै न कुनै रूपमा समष्टिगत अर्थतन्त्रमा असन्तुलन सिर्जना गर्दछ भन्ने बृहत् अर्थशास्त्रीय असन्तुलनको सिद्धान्त, सार्वजनिक ऋण र आर्थिक वृद्धिका बिचमा सकारात्मक सम्बन्ध रहने किनेसियन सिद्धान्त, समग्र अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पर्दछ भन्ने अन्तःविकसित वृद्धि सिद्धान्त, सार्वजनिक ऋण परिचालन जब एउटा महत्तम बिन्दुमा पुग्दछ त्यो भन्दा अधिक ऋण परिचालनले आर्थिक विकास तथा स्थायित्वमा कमी ल्याउनुका साथै ऋणीको ऋण तिर्ने क्षमतामा पनि हास ल्याउछ भन्ने ऋण अधिकता सिद्धान्त, ऋण परिचालन गर्दा अन्तर पुस्ताको आदर्श तहमा रहेर ऋण परिचालन गर्न सकिएन भने त्यसको नकारात्मक प्रभाव पर्दछ भन्ने अन्तर-पुस्ता समता सिद्धान्त लगायतका सैद्धान्तिक अवधारणाहरू रहेका छन्। हुन त यी सिद्धान्तले गरेका दावीहरूलाई प्रायोगिक परीक्षणको कसीमा राखेर हेर्दा अर्थतन्त्रपिच्छे फरकफरक नतिजा समेत देखा पर्ने गरेको पाइन्छ। निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने

आन्तरिक ऋण लिंदा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी मात्र लिनु पर्छ तर दीर्घकालीन आर्थिक स्थायित्वमा असर पर्ने गरी आन्तरिक ऋण लिनु हुँदैन।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले प्रकाशन गरेको विश्वव्यापी ऋणको तथ्याङ्क (Global debt data base) अनुसार सङ्घीय प्रणाली अवलम्बन गरेका देशहरूमा सार्वजनिक ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात स्थिति सन् २०१९मा समग्र सरकारी क्षेत्रको ऋण (General Government Debt) तर्फ उन्नत अर्थव्यवस्था (Advanced Economics) भएका देशहरूमा अधिक अमेरिकाको १०८.६८% र न्यूनतम रसियाको १३.९१%, उदीयमान बजार अर्थव्यवस्था (Emerging Market Economics) भएका देशहरूमा अधिक ब्राजिलको ८८.७१% र न्यूनतम यूनाइटेड अरब इमिरेट्सको २७.२७% र कम आय भएका देशहरू (Low income countries)मा अधिक इथियोपियाको ५७.६०% र न्यूनतम नाइजेरियाको २९.१४% रहेको देखिन्छ । केन्द्र सरकारको ऋण (Central Government Debt) तर्फ उन्नत अर्थव्यवस्था (Advanced Economics) भएका देशहरूमा अधिक अमेरिकाको ९२.५७% र न्यूनतम रसियाको १३.११%, उदीयमान बजार अर्थव्यवस्था (Emerging Market Economics) भएका देशहरूमा अधिक पाकिस्तानको ८५.५६% र न्यूनतम मेक्सिकोको ३६.४४% र कम आय भएका देशहरू (Low income countries)मा अधिक सुडानको २००.३७% र न्यूनतम नाइजेरियाको २६.४६% रहेको देखिन्छ । उक्त तथ्याङ्क अनुसार नेपालको सार्वजनिक ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात ३०.०७% रहेको देखिन्छ, जुन अन्य सङ्घीय प्रणाली अवलम्बन गरेका देशहरूको तुलनामा न्यूननै रहेको देखिन्छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष र अन्तर्राष्ट्रिय विकास संघले सन् २००५ अप्रिलमा अनुमोदन गरेको (जसको अन्तिम अद्यावधिक सन् २०१८ जुलाईमा भएको देखिन्छ) कम आय भएका देशहरूको लागि दिगो ऋण व्यवस्थापन ढाँचा अनुसार हेर्दा नेपालको सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन आदर्शतम सीमा भित्रै रहेको देखिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २०२१ फेब्रुअरी २८ मा प्रकाशन गरेको कम आय भएका देशहरूको दिगो ऋण व्यवस्थापन परीक्षण अनुसार नेपालको ऋण संकटको जोखिम स्तर न्यून रहेको देखिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष र विश्व बैंकको सन् २०१९ को संयुक्त अध्ययनले सरकारी वित्त र चालु खाता घाटा, वित्तीय सङ्घीयता र उच्च आर्थिक वृद्धि गर्न सार्वजनिक ऋण / जिडिपि अनुपात मध्यम अवधिमा ३५% र लामो अवधिमा ४८% पुग्ने अनुमान गरेको देखिन्छ ।

नेपालमा आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा रु. ५६ अर्ब ३७ करोड कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ३.६१% सार्वजनिक ऋण परिचालन भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा रु. ३ खर्ब ५७ अर्ब ५१ करोड कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ९.१३% सार्वजनिक ऋण परिचालन भएको देखिन्छ । सार्वजनिक ऋण परिचालनको रकम आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखिका तीन आर्थिक वर्षहरूमा क्रमशः घट्दो क्रममा रहेकोमा त्यस पछिका आर्थिक वर्षहरूमा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ बाहेकका प्रत्येक आर्थिक वर्षहरूमा बढ्दै गएको देखिन्छ । वि. सं. २०७२ को महाभूकम्प पश्चातको पुनर्निर्माणका लागि आवश्यक स्रोत व्यवस्थापन गर्न तथा गत आर्थिक वर्षको उत्तरार्धदेखि विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को महामारीका कारण आन्तरिक राजस्व लक्ष्य अनुरूप प्राप्ति हुन नसक्दा सो को भार सार्वजनिक ऋणमा परेको देखिन्छ । महाभूकम्पभन्दा अधिका ५ आर्थिक वर्षहरूमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र आन्तरिक ऋणको अनुपात न्यूनतम ०.८९% देखि उच्चतम २.७२% सम्म रहेकोमा महाभूकम्प पश्चातको पुनर्निर्माण र कोभिड-१९ को विश्वव्यापी महामारीको अवधिमा न्यूनतम

२.५% देखि उच्चतम ४.९८% सम्म पुगेको देखिन्छ। वैदेशिक ऋणतर्फ सो अनुपात महाभूकम्प अघिका ५ वर्षमा न्यूनतम ०.८५% देखि उच्चतम १.२१% सम्म रहेकोमा महाभूकम्प पश्चातको पुनर्निर्माण र कोभिड-१९ को विश्वव्यापी महामारीको अवधिमा न्यूनतम १.६८% देखि उच्चतम ४.१५% सम्म पुगेको देखिन्छ।

नेपालको आर्थिक वर्ष २०७२/७३ सम्मको तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणको रकम रु. ६ खर्ब २७ अर्ब ७९ करोड कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा २४.०७% रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा त्यस्तो रकम रु. १४ खर्ब १९ अर्ब ८८ करोड कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ३६.२७% पुगेको देखिन्छ।

सङ्घीय प्रणाली अवलम्बन गरेका मुलुकहरूमा कही प्रदेशहरूले आफैं (संयुक्त राज्य अमेरिका, क्यानडा, अष्ट्रेलिया, भारत) त कही सङ्घको सहमतिमा (इथियोपिया, नेपाल) आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। त्यस्तै स्थानीय तहहरूले कही सङ्घको सहमतिमा (नेपाल) त कही प्रदेशको सहमतिमा (भारत) कही प्रदेशले तय गरेको नियम वा सीमा भित्र रहेर (क्यानडा, संयुक्त राज्य अमेरिका, अष्ट्रेलिया) आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

आन्तरिक ऋणको सीमा तय गर्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन, आर्थिक वृद्धिदर, भुक्तानी गर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणको दायित्व, कुल गार्हस्थ्य वचत तथा लगानी, सरकारी राजस्व र खर्च, विप्रेषण आय लगायतका समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरेर समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी तय गर्नु पर्छ। यसरी विश्लेषण गर्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग भुक्तानी गर्न बाँकी सार्वजनिक ऋण दायित्वको अनुपातले अर्थतन्त्रमा रहेको सार्वजनिक ऋणको भारलाई मापन गर्दछ। यसैका आधारमा थप ऋण परिचालनका लागि रहेको सरकारको वित्तीय आधार के कस्तो छ त्यसको पहिचान गरिन्छ। राजस्वसँगको आन्तरिक ऋणको अनुपातले आन्तरिक ऋण तिर्न सक्ने क्षमता आँकलन गर्ने गरिन्छ।

नेपालमा आर्थिक वर्ष २०३१/३२ देखि आर्थिक वर्ष २०७६/७७ सम्मको आन्तरिक ऋणको प्रवृत्ति हेर्दा सुरुको आर्थिक वर्षमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ०.६०% (न्यूनतम) आन्तरिक ऋण निष्कासन भएकोमा आर्थिक वर्ष २०३९/४० मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ६.०९% (सर्वाधिक) आन्तरिक ऋण निष्कासन भएको देखिन्छ। पछिल्लो चरणमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा उक्त अनुपात घटेर सो आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ०.८९% हुँदै आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा आइपुग्दा पुनः बढ्दै गएर कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ४.९८% आन्तरिक ऋण निष्कासन भएको देखिन्छ।

नेपाल सरकारको आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा रु. ८७ अर्ब ७७ करोड ४५ लाख कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ३.३७% आन्तरिक ऋण निष्कासन भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा रु. १ खर्ब ९४ अर्ब ६४ करोड २३ लाख कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ४.९७% आन्तरिक ऋण निष्कासन भएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७२/७३ सम्मको कुल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋणको रकम रु. २ खर्ब ३४ अर्ब १६ करोड कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ८.९८% रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा त्यस्तो रकम रु. ६ खर्ब १३ अर्ब २१ करोड कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा १५.६६% पुगेको देखिन्छ।

आर्थिक वर्ष २०७६/७७ सम्म कुनै पनि प्रदेशले आन्तरिक ऋण उठाएको देखिदैन। त्यस्तै आर्थिक वर्ष २०७६/७७ सम्म कुनै पनि स्थानीय तहले खुला बजारबाट आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको देखिदैन। तथापी नगर विकास कोषबाट आर्थिक वर्ष २०५९/६० देखि आर्थिक वर्ष २०७५/७६ सम्मको अवधिमा विभिन्न ४३ स्थानीय तहहरूमा शहरी पूर्वाधार सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न रु. ३ अर्ब ८९ करोड ऋण लगानी भएको पाइन्छ। त्यस्तो ऋण लगानीको रकम न्यूनतम रु. १७ लाख देखि अधिकतम रु. ६६ करोड २८ लाख सम्म रहेको र भुक्तानी गर्ने अवधि न्यूनतम ५ वर्षदेखि अधिकतम २० वर्षसम्म रहेको देखिन्छ। प्रदेश र स्थानीय तहहरूले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न आवश्यक पर्ने थप कानुनी, संरचनात्मक र प्रक्रियात्मक व्यवस्था हुन बाँकी नै रहेको अवस्था देखिन्छ।

सरकारले आफ्नो नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने खर्च व्यवस्थापन गर्दा कुन कार्यक्रमका लागि आवश्यक पर्ने खर्च कुन स्रोतबाट जुटाउने हो त्यसको अनुमान गरिएको हुन्छ। तसर्थ बजेट, खर्च, राजस्व र आन्तरिक ऋणका बीचमा आवद्धता हुन्छ र हुनु पनि पर्दछ। पछिल्ला १० आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको बजेट (विनियोजन तथा खर्च), राजस्व (अनुमान तथा संकलन) र आन्तरिक ऋण परिचालन (अनुमान तथा प्राप्ति) को स्थिति हेर्दा अधिकतम खर्च आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा विनियोजित बजेटको ८८.५९% सम्म भएको देखिन्छ भने न्यूनतममा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा विनियोजित बजेटको ७१.१८% मात्र खर्च भएको देखिन्छ। उक्त आर्थिक वर्षहरूमा आन्तरिक ऋण अनुमानको तुलनामा क्रमस ५०.११% र ९९.९५% प्राप्ति भएको देखिन्छ। यसमा एकातिर अधिकतम मात्रामा बजेट खर्च भएको आर्थिक वर्षमा आन्तरिक ऋण अनुमानको तुलनामा कम मात्र उठाएको देखिन्छ भने अर्को तर्फ न्यून मात्रामा बजेट खर्च भएको आर्थिक वर्षमा बजेटमा अनुमान गरेको आन्तरिक ऋण पुरै नै उठाएको देखिन्छ। उक्त आर्थिक वर्षहरूको पूँजीगत खर्च हेर्दा अधिकतम मात्रामा बजेट खर्च भएको आर्थिक वर्षमा पूँजीगत खर्च पनि अधिकतम मात्रामा (८२.५६%) खर्च भएको देखिन्छ भने अर्को तर्फ न्यून मात्रामा बजेट खर्च भएको आर्थिक वर्षमा पूँजीगत खर्च पनि न्यून मात्र (४६.३४%) खर्च भएको देखिन्छ। आन्तरिक ऋणको परिचालन पूँजी निर्माणमा सहयोग पुग्ने गरी गर्नु पर्नेमा यो स्थितिले त्यसलाई पुष्ट्याई गर्न सकेको पाइदैन। उक्त आर्थिक वर्षहरूमा राजस्व संकलन अधिकतम मात्रामा बजेट खर्च भएको आर्थिक वर्षमा अनुमानको तुलनामा १०२.२२% र न्यून मात्रामा बजेट खर्च भएको आर्थिक वर्षमा अनुमानको तुलनामा ७६.६८% मात्र भएको देखिन्छ। यसले राजस्व अनुमान अनुरूप संकलन हुन नसक्दा सो को भार समेत आन्तरिक ऋणमा परेको त छैन भन्ने अवस्थाको सिर्जना गरिदिएको छ। साथै बजेट विनियोजन र स्रोत व्यवस्थापनको अनुमान अनुरूप आन्तरिक ऋण उठाउदै गर्दा आन्तरिक ऋण परिचालन गरिने योजनाको कार्यान्वयन स्थिति (खर्चको अवस्था) संग तादात्म्यता कायम हुनुपर्नेमा सो अनुसार भएको छुट भन्ने आशङ्का पनि पैदा गरिदिएको छ।

आर्थिक वृद्धि तथा मुद्रास्फीति दर अनुमान अनुसारकै हुने मानेर आन्तरिक ऋण परिचालन गरेर खर्च व्यहोर्ने स्रोत अनुमान गरिने तर अनुमान अनुसारनै आर्थिक वृद्धि तथा मुद्रास्फीति दर कायम हुन नसकेको साथै पूँजीगत तर्फको खर्च अनुमान गरे अनुसार नभई कम खर्च भएको तथा समग्र बजेट कार्यान्वयन पनि अनुमान गरे अनुसार नभई कम कार्यान्वयन भएको अवस्थामा पनि अनुमान गरे अनुसारनै आन्तरिक ऋण उठाउने गर्नाले एकातर्फ ऋणको दायित्व बढ्दै जाने र अर्को तर्फ आन्तरिक ऋणको परिचालन उद्देश्य अनुरूप भएको छुट भन्ने विषयमा सोच्नु पर्ने हुन्छ। त्यस्तै

विकासका लक्ष्य हासिल हुने, पूँजी निर्माणमा सहयोग पुग्ने र उच्च तथा दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन भएको छ कि छैन भन्ने विषयमा सबैले आ-आफ्नो क्षेत्रबाट सोचन आवश्यक देखिन्छ।

आन्तरिक ऋणको सीमा तय गर्दा देशको सार्वजनिक ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात स्थिति के कस्तो छ, दिगो ऋण व्यवस्थापनका हिसाबले त्यसको आदर्शतम सीमा के कती हो त्यसलाई पनि ध्यानमा राख्दै समग्रतामा विश्लेषण गरेर मात्र तय गर्नुपर्छ।

विगतमा आन्तरिक ऋण परिचालन गरेर स्रोत व्यवस्थापन गर्ने गरी बजेटमा अनुमान गर्दा सामान्यतः सम्बन्धित आर्थिक वर्षको अनुमानित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५% को सीमा भित्रै रहेर स्रोत परिचालन गर्ने गरी अनुमान हुने प्रचलन रहेको, आर्थिक वर्ष २०३१/३२ देखिका विगत ४६ आर्थिक वर्षहरूको आन्तरिक ऋण निष्कासनको प्रवृत्ति हेर्दा आर्थिक वर्ष २०३९/४० बाहेक अन्य आर्थिक वर्षहरूमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ५% को सीमा भित्रै आन्तरिक ऋण निष्कासन भएको पाइएको अवस्थामा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ५% आन्तरिक ऋण निष्कासनलाई आन्तरिक ऋणको आदर्श अनुपातको रूपमा लिन उपयुक्त हुने देखिन्छ। सामान्यतः समग्रतामा तीनै तहका सरकारले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको सीमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ५% तय गर्दा उपयुक्त हुने देखिन्छ। उक्त ५% मध्ये १% मा नबढ्ने गरी प्रदेश र स्थानीय तहले (प्रदेशले ०.५% मा नबढ्ने गरी र स्थानीय तहले ०.५% मा नबढ्ने गरी) परिचालन गर्ने गरी तत् तत् तहको राजस्व प्राप्तिको (आन्तरिक राजस्व र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्तहुने राजस्वको योग) अनुपातमा १२% तय गर्न र बाँकी प्रदेश तथा स्थानीय तहले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको अवस्था र बजारको स्थिति समेत विश्लेषण गरी नेपाल सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने गरी सीमा तय गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ।

देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन हुनुपर्छ। उच्च तथा दीगो आर्थिक वृद्धि र उत्पादकत्व वृद्धिका लागि, पूँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको प्रयोग हुनुपर्छ। अनुत्पादक क्षेत्र वा चालू प्रकृतिका खर्चका लागि आन्तरिक ऋणको प्रयोग गर्न उपयुक्त हुँदैन। आन्तरिक ऋणको परिचालन कुन योजनाका लागि गर्ने हो बजेट वक्तव्य तथा व्यय अनुमानको विवरण (खर्च शीर्षक गत र स्रोत गत समेत)मा स्पष्ट उल्लेख गर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ। बजेट विनियोजन र स्रोत व्यवस्थापनको अनुमान अनुरूप आन्तरिक ऋण उठाउदै गर्दा आन्तरिक ऋण परिचालन गरिने योजनाको कार्यान्वयन स्थिति (खर्चको अवस्था) संग तादात्म्यता कायम हुनुपर्छ।

देशको आर्थिक स्थायित्वमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी परिचालन गर्न सकिने आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारणका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई आवश्यक पर्ने समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको पहिचान तथा विश्लेषण र तिनीहरूबीचको अन्तर सम्बन्ध पहिचान गर्न, आर्थिक स्थायित्व कायम हुने गरी मुलुकको वित्तीय आयतन (Fiscal Space) पहिचान गर्दै वार्षिक रूपमा आवश्यक पर्ने आन्तरिक ऋणको रकम र ऋण परिचालनको क्षमता यकिन गर्न साथै समग्र देशको आन्तरिक ऋणको सीमा यकिन गरी तीन तहका सरकारहरू बीचमा बाँडफाँट गर्ने स्पष्ट आधार र ढाँचा निर्धारणका लागि यस सम्बन्धी विस्तृत प्रायोगिक अध्ययन (empirical research) अनुसन्धान हुन आवश्यक देखिन्छ।

विषय सूची

कार्यकारी सारांश.....	I
परिच्छेद १ - परिचय	१
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ उद्देश्य	२
१.३ अध्ययनको कार्यक्षेत्र	२
१.४ अध्ययन विधि	३
१.५ अध्ययनको सीमा.....	३
१.६ अध्ययन प्रतिवेदनको प्रारूप	३
परिच्छेद २ - आन्तरिक ऋण सम्बन्धी सन्दर्भ सामाग्रीको अध्ययन.....	५
२.१ सार्वजनिक ऋण सम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणा	५
२.२ आन्तरिक ऋण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास.....	६
२.३ आन्तरिक ऋण भनेको के हो ? यो किन लिइन्छ ? कसरी उठाइन्छ ?.....	७
२.४ आन्तरिक ऋण सम्बन्धी विद्यमान कानुनी प्रावधान	८
२.५ विगतका अध्ययनको पुनरावलोकन	१४
२.६ यस अध्ययनका क्रममा गरिएका अन्तरक्रियाहरू.....	१५
परिच्छेद ३ - तथ्याङ्क विश्लेषण	१९
३.१. समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू	१९
३.२ सार्वजनिक ऋण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रवृत्ति र नेपालको तुलना.....	१९
३.३ सार्वजनिक ऋण परिचालनको स्थिति	२३
३.४ आन्तरिक ऋण निष्कासनको ऐतिहासिक प्रवृत्ति	२५
३.५ सङ्घीय संरचनामा सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट परिचालित आन्तरिक ऋण	२७
३.६ बजेट, खर्च, राजस्व र आन्तरिक ऋण बीचको आवद्धता.....	३०
परिच्छेद ४ - आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारण र उपयोग	३३
४.१ आन्तरिक ऋणको आदर्श अनुपात र सीमा निर्धारण.....	३३
४.२ आन्तरिक ऋणको उपयोगका क्षेत्र तथा यसका सीमाहरू.....	३३
४.३ आन्तरिक ऋणको प्रयोग सम्बन्धी दीर्घकालीन नीति.....	३४
परिच्छेद ५ - निष्कर्ष तथा सुझाव	३५
५.१ निष्कर्ष.....	३५
५.२ सुझाव.....	३६
५.३ थप अध्ययनको क्षेत्र	३८
सन्दर्भ सामाग्री	३९
अनुसूचीहरू.....	४१

परिच्छेद १ - परिचय

१.१. पृष्ठभूमि

राज्य सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने आर्थिक स्रोतको व्यवस्था गर्न सरकारले कानून बमोजिम कर लगायर ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउने गर्दछ। यसरी उठाउने राजस्व परिचालनबाट राज्यले प्रदान गर्ने सेवाहरू र विकास कार्यका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत उपलब्ध नभएको वा हुन नसक्ने अवस्थामा सरकारले आन्तरिक तथा वैदेशिक अनुदानबाट आवश्यक स्रोत व्यवस्थापन गर्ने गर्दछ। त्यसरी पनि आवश्यक स्रोत व्यवस्थापन हुन नसक्ने अवस्थामा विकास कार्यका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत सरकारले सार्वजनिक ऋणको माध्यमबाट व्यवस्थापन गर्ने गर्दछ। सार्वजनिक ऋण आन्तरिक तथा वैदेशिक दुबै हुन सक्दछ। सरकारले स्वदेशी नागरिक तथा संस्थाहरूबाट स्वदेशी मुद्रामा आन्तरिक रूपमा लिने ऋणलाई आन्तरिक ऋण भनिन्छ भने विदेशी राष्ट्र तथा संस्थाबाट लिने ऋणलाई वैदेशिक ऋण भनिन्छ।

नेपालको संविधानको धारा ११५ र धारा २०३ मा सङ्घीय कानून बमोजिम बाहेक नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेकोछ। त्यस्तै, संविधानको धारा २२८ मा कानून बमोजिम बाहेक स्थानीय तहमा कुनै कर लगाउन, उठाउन र ऋण लिन पाइने छैन भन्ने व्यवस्था रहेकोछ। अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को परिच्छेद-५ मा वैदेशिक सहायता तथा आन्तरिक ऋण सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ। उक्त ऐनको दफा १४ मा नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आन्तरिक ऋण लिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ। सोही ऐनको दफा २३ मा प्रशासनिक खर्च व्यहोर्न घाटा बजेट पेश गर्न सकिने छैन भन्ने व्यवस्था सहित नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले सम्बन्धित व्यवस्थापिकामा आवश्यकता अनुसार घाटा बजेट पेश गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ। त्यस्तै, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ६८ मा स्थानीय तहले लिन सक्ने आन्तरिक ऋण सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको छ। जसमा उत्पादनशील, रोजगारमूलक, आन्तरिक आयवृद्धि तथा पूँजीगत कार्यको लागि, २५ वर्षसम्मको अवधिको लागि ऋण लिन सकिने लगायतका व्यवस्था रहेका छन्।

नेपालको संविधानमा तीनै तहका सरकारले कानून बमोजिम ऋण लिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ। अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा २३ ले तीनै तहका सरकारले आवश्यकता अनुसार घाटा बजेट पेश गर्न सक्ने र बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको स्पष्ट आधार समेत खुलाउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ। बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको रूपमा तीनै तहका सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न सक्दछन्।

आन्तरिक ऋण लिनुको मूल उद्देश्य घाटा बजेटको व्यवस्थापन गर्नु वा बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत जुटाउनु नै हो। आन्तरिक ऋण परिचालनलाई सरकारी वित्त व्यवस्थापनको एक महत्वपूर्ण औजारको रूपमा उपयोग गर्ने गरेको पाइन्छ। आन्तरिक ऋणको परिचालनले अर्थतन्त्रमा अनुकूल

एवं प्रतिकूल दुवै प्रभाव पार्न सक्ने हुँदा आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्दा अर्थतन्त्रमा अनुकूल प्रभाव पार्ने गरी लागत लाभको विश्लेषण सहित आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नु पर्दछ।

नेपालको संविधान तथा प्रचलित कानूनले तीनै तहका सरकारले आन्तरिक ऋण लिन सक्ने व्यवस्था गरेकाले देशभित्र उपलब्ध वित्तीय स्रोतको अवस्था अनुसार ऋण परिचालन गर्न सकिन्छ। तर तीनै तहले परिचालन गर्ने ऋणका लागि उपलब्ध बजार भने एउटै रहेको र सोही बजारबाट निजी क्षेत्रले समेत ऋण लिने भएकाले सरकारले मात्र ठूलो ऋण उठाउन उपयुक्त हुने देखिदैन। समग्र वित्तीय अवस्था खल्बलिन नदिनका लागि सरकारले ठूलो मात्रामा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न कठिन हुने हुन्छ। ऋण दिँदा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी लिनु पर्दछ। यसका लागि कुल गार्हस्थ्य उत्पादन, आर्थिक वृद्धिदर, मुद्रा स्फीतिदर, सार्वजनिक खर्च, मौद्रिक क्षेत्र, बाह्य क्षेत्र, लगायतका समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी परिचालन गर्न सकिने आन्तरिक ऋणको सीमा आँकलन गर्नु पर्दछ।

नेपालको संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (च) मा समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने व्यवस्था रहेको छ। यहि समग्रतामा समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा तय गर्ने सम्बन्धमा अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार गरिएको छ।

१.२. उद्देश्य

समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण तथा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी विषयमा अध्ययन गर्ने।

१.३. अध्ययनको कार्यक्षेत्र

- आन्तरिक ऋणको प्रयोगको सम्बन्धमा विगतका अनुभवहरू विश्लेषण गर्दै ऋण परिचालनको सीमा निर्धारण गर्दा लिइएका आधारहरूको विश्लेषण गर्ने,
- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी आयोगको विगतका सिफारिसको पृष्ठपोषण तयार गर्ने,
- देशको आर्थिक स्थायित्वमा प्रतिकूल प्रभाव नहुने गरी परिचालन गर्न सकिने आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारणका लागि तीन तहका सरकारलाई आवश्यक पर्ने समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको पहिचान र विश्लेषण गर्ने,
- आर्थिक स्थायित्व कायम हुने गरी मुलुकको वित्तीय आयतन (Fiscal Space) पहिचान गर्दै वार्षिक रूपमा आवश्यक पर्ने आन्तरिक ऋणको रकम र ऋण परिचालनको क्षमता यकिन गर्ने,
- समग्र देशको आन्तरिक ऋणको सीमा यकिन गरी तीन तहका सरकारहरू बीचमा बाँडफाँट गर्ने आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने।

१.४. अध्ययन विधि

- आन्तरिक ऋणसंग सम्बन्धित सन्दर्भ दस्तावेज र आर्थिक सूचक तथा तथ्याङ्कहरूको संकलन गर्ने,
- प्राप्त सन्दर्भ दस्तावेज र आर्थिक सूचक तथा तथ्याङ्कहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्ने,
- आन्तरिक ऋण परिचालनसंग सम्बन्धित तह तथा निकायका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरू र विषय विज्ञहरूसंग आवश्यकता अनुसार छलफल तथा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गर्ने,
- आन्तरिक ऋणको सम्बन्धमा विगतका अनुभवको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्ने,
- आर्थिक वर्ष २०७६/७७ र २०७७/७८ को लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धमा आयोगले गरेको सिफारिसको पृष्ठपोषण तयार गर्ने।

१.५. अध्ययनको सीमा

यो अध्ययनका क्रममा आन्तरिक ऋण परिचालनसँग सम्बन्धित तह तथा निकायका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरू र विषय विज्ञहरूसँग आवश्यकता अनुसार छलफल तथा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गर्ने योजना भए तापनि कोभिड-१९ (कोरोना भाइरस) महामारीका कारण समय अनुकूल नभएकाले भर्चुअल माध्यमबाट सम्पर्क स्थापित गरी प्राप्त राय/सुझावलाई विश्लेषण गरिएको छ। यो अध्ययन प्रतिवेदन नेपालको संविधान, प्रचलित कानून, अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको यस सम्बन्धी विगतका सिफारिसहरू र द्वितीय स्रोतमा आधारित यस सम्बन्धी उपलब्ध विवरण तथा तथ्याङ्कलाई आधार मानी त्यसको विश्लेषण गरी तयार गरिएको छ।

१.६. अध्ययन प्रतिवेदनको प्रारूप

यस अध्ययन प्रतिवेदनमा अध्ययनका विषयवस्तुहरूलाई निम्न अनुसारका ५ परिच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ।

परिच्छेद- १ परिचय अन्तर्गत समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण तथा आन्तरिक ऋणको सीमाको पृष्ठभूमि, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको कार्यक्षेत्र, अध्ययन विधि, अध्ययनको सीमा र अध्ययन प्रतिवेदनको प्रारूप प्रस्तुत गरिएको छ।

परिच्छेद- २ आन्तरिक ऋण सम्बन्धी सन्दर्भ सामाग्रीको अध्ययन अन्तर्गत सार्वजनिक ऋण सम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणा, आन्तरिक ऋण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास, आन्तरिक ऋण भनेको के हो, यो किन लिइन्छ र कसरी उठाइन्छ, आन्तरिक ऋण सम्बन्धी विद्यमान कानुनी प्रावधान, विगतका अध्ययनको पुनरावलोकन र यस अध्ययनका क्रममा गरिएका अन्तरक्रियाहरू प्रस्तुत गरिएको छ।

परिच्छेद- ३ तथ्याङ्क विश्लेषण अन्तर्गत समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू, सार्वजनिक ऋण सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रवृत्ति र नेपालको तुलना, सार्वजनिक ऋण परिचालनको स्थिति, आन्तरिक ऋण निष्कासनको ऐतिहासिक प्रवृत्ति, सङ्घीय संरचनामा सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट परिचालित आन्तरिक ऋण र बजेट, खर्च, राजस्व र आन्तरिक ऋण बीचको आवद्धता सम्बन्धी विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ।

परिच्छेद- ४ आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारण र उपयोग अन्तर्गत आन्तरिक ऋणको आदर्श अनुपात र सीमा निर्धारण, आन्तरिक ऋणको उपयोगका क्षेत्र र यसका सीमाहरू र आन्तरिक ऋणको प्रयोग सम्बन्धी दीर्घकालिन नीति सम्बन्धमा प्रस्तुत गरिएको छ।

परिच्छेद- ५ निष्कर्ष तथा सुझाव अन्तर्गत अध्ययन विश्लेषणको निष्कर्ष, यस सम्बन्धी सुझावहरू र थप अध्ययनको क्षेत्र सम्बन्धमा प्रस्तुत गरिएको छ।

परिच्छेद २ - आन्तरिक ऋण सम्बन्धी सन्दर्भ सामाग्रीको

अध्ययन

२.१. सार्वजनिक ऋण सम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणा

सार्वजनिक ऋण परिचालनका सन्दर्भमा देहाय बमोजिमका सैद्धान्तिक अवधारणाहरू रहेको पाइन्छः

रिकार्डियन समतुल्य सिद्धान्त (Ricardian Equivalence Theory) ले सार्वजनिक ऋणको परिमाणले आर्थिक क्रियाकलापमा कुनै प्रभाव नपार्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ। यो सिद्धान्तले घाटा बजेटलाई भविष्यको लागि गरेको स्थगनका रूपमा लिएको पाइन्छ। सचेत नागरिकले यो बुझेर आफ्ना उपभोग स्थगन गरेर भविष्यमा उपभोग गर्ने योजना बनाउदछन् र यसले समग्र मागलाई दुरुस्त राख्दछ। तसर्थ सार्वजनिक ऋणको परिमाणले आर्थिक क्रियाकलापमा कुनै प्रभाव पार्दैन।

नव शास्त्रीय सिद्धान्त (Neo-Classical Theory) ले सार्वजनिक ऋण र आर्थिक वृद्धिको बीचमा व्युत्क्रम सम्बन्ध रहने उल्लेख गरेको पाइन्छ। सरकारले बजारबाट ऋण उठाउदा त्यसले निजी क्षेत्रले परिचालन गर्ने स्रोत संग प्रतिस्पर्धा गर्दछ, जसको फलस्वरूप स्रोतको अभाव हुनगर्द व्याजदर बढ्न सक्दछ। परिणाम स्वरूप निजी क्षेत्रले वित्तीय स्रोतको उपयोग गर्दा व्याजदरमा वृद्धि हुनगर्द निजी लगानी आउदैन र अधिक उत्पादकत्व भएको क्षेत्रमा कम स्रोतको उपलब्धताले आर्थिक वृद्धिलाई नकारात्मक असर पार्छ।

ऋण अधिकता सिद्धान्त (Debt Overhang Theory) ले सार्वजनिक ऋणको परिमाणले आर्थिक वृद्धिमा पार्ने प्रभावका बारेमा विश्लेषण गरेको पाइन्छ। यसरी विश्लेषण गर्दा थप ऋण परिचालनका लागि रहेको वित्तीय आधार र थप ऋण परिचालनले पार्न सक्ने नकारात्मक प्रभावका बारेमा विश्लेषण गरेको पाइन्छ। विश्लेषण विकास कार्य तथा आर्थिक स्थायित्वलाई केन्द्रमा राखेर गरेको पाइन्छ। यसमा सार्वजनिक ऋण परिचालन जब एउटा महत्तम बिन्दुमा पुग्दछ त्यो भन्दा अधिक ऋण परिचालने आर्थिक विकास तथा स्थायित्वमा कमी ल्याउनुका साथै ऋणीको ऋण तिर्ने क्षमतामा पनि हास ल्याउछ भनिएको छ।

किनिसियन सिद्धान्त (Keynesian Theory) ले सार्वजनिक ऋण र आर्थिक वृद्धिका बीचमा सकारात्मक सम्बन्ध रहने उल्लेख गरेको पाइन्छ। किन्सका अनुसार सार्वजनिक ऋणले क्षतिपूर्ति वित्त मार्फत समग्र मागमा वृद्धि ल्याउछ। यसले आर्थिक वृद्धिमा बल पुग्दछ। फलस्वरूप सार्वजनिक ऋणले आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक प्रभाव पार्छ।

अन्तःविकसित वृद्धि सिद्धान्त (Endogenous Growth Theory) ले सार्वजनिक ऋण र आर्थिक वृद्धिका बीचमा सकारात्मक सम्बन्ध रहने उल्लेख गरेको पाइन्छ। सरकारले ऋण लिएर भौतिक पूर्वाधार र अध्ययन अनुसन्धान तथा मानव संसाधन विकासका लागि लगानी गर्दछ। यसको फलस्वरूप पूँजी निर्माण हुने, उत्पादकत्व तथा उत्पादन वृद्धि हुने हुन्छ। तसर्थ सार्वजनिक ऋण र आर्थिक वृद्धिका बीचमा सकारात्मक सम्बन्ध रहेको पाइन्छ।

बृहत् अर्थशास्त्रिय असमानताको सिद्धान्त (Macroeconomic Imbalance Theory) ले सार्वजनिक ऋण परिचालनले कुनै न कुनै रूपमा समष्टिगत अर्थतन्त्रमा असमानता सिर्जना गर्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ। अत्यधिक सार्वजनिक ऋण परिचालनले अर्थतन्त्रमा मुद्रास्फीति बढ्न जान्छ। त्यस्तै त्यसले निजीक्षेत्रको लगानीलाई सांघुरो बनाउँछ। फलस्वरूप आर्थिक वृद्धिमा प्रतिकूल प्रभाव पर्न जान्छ।

अन्तर पुस्ता समता सिद्धान्त (Intergeneration Equity Theory) ले एउटा पुस्ताले लिएको ऋण अर्को पुस्ताले भुक्तानी गर्नुपर्ने हुँदा त्यसको प्रभाव अर्थतन्त्रमा नकारात्मक पर्छ भनि उल्लेख गरेको पाइन्छ। ऋणको बोझ सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनसंग सम्बन्धित विषय हो। अहिलेको ऋण परिचालनले आउदो पुस्तालाई ऋणको बोझ सिर्जना गरिदिन्छ। अहिले अधिक ऋण परिचालन गरेर भावी पुस्तालाई ऋण तिर्न बाध्य पार्नु अनुचित हो। त्यसैले भावी पुस्ता लाभान्वित हुने गरी अहिले ऋण परिचालन गरेर लगानी गर्ने र भावी पुस्ताले त्यस्तो ऋणको भुक्तानी गर्नु तर्क संगत हुन्छ। ऋण परिचालनले ऋण लिने पुस्ताको उपभोग्य क्षमतामा बृद्धि भई आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने देखिए तापनि ऋण भुक्तानी गर्नुपर्ने पुस्ताको लागि ऋणको नकारात्मक प्रभाव पर्न सम्छ। यस कारण ऋण परिचालन गर्दा अन्तर पुस्ताको आदर्श तहमा रहेर ऋण परिचालन गर्न सकिएन भने त्यसको प्रभाव नकारात्मक पर्छ भनि उल्लेख गरेको पाइन्छ।

२.२ आन्तरिक ऋण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

सङ्घीय प्रणाली अवलम्बन गरेका केही मुलुकहरूको आन्तरिक ऋण परिचालन सम्बन्धी व्यवस्था देहाय बमोजिम रहेको पाइन्छ :-

कम आय भएका देशहरू

इथियोपियामा दुई तहको विकेन्द्रीकृत शासन संरचना रहेको पाइन्छ। त्याहा नौ जातीय क्षेत्रीय राज्यहरू र दुई विशेष शहरहरू रहेका छन्। क्षेत्रीय राज्यहरूले आन्तरिक बजारबाट सङ्घको सहमतिमा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न सक्दछन्। सङ्घले क्षेत्रीय वित्तीय क्षमताको पर्यवेक्षण गरेर ऋण रकमको अनुमोदन गर्दछ।

नाइजेरियामा परियोजना विशेषसंग आवद्ध हुने गरि आन्तरिक ऋण परिचालन गरिन्छ र त्यसको अनुगमन गरिन्छ। वित्तीय उत्तरदायित्व आयोग (एफआरसी) ऐन अनुसार राज्यले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्दा आफ्नो कुल वार्षिक राजस्वको ३% को सीमा भित्र रहनु पर्छ।

उदीयमान बजार अर्थव्यवस्था भएका देशहरू

ब्राजिलमा कुनै पनि आर्थिक वर्षमा पूँजीगत खर्च भन्दा बढी ऋण लिन संविधानलेनै प्रतिबन्ध लगाएको पाइन्छ। केन्द्रीय सरकारको खुद राजस्वको ६०% को सीमा भित्र रहेर ऋण परिचालन गर्नु पर्ने हुन्छ।

भारतमा केन्द्र र राज्य सरकार दुबैलाई ऋण लिने अधिकार संविधानले प्रदान गरेको छ। राज्यले जबसम्म भुक्तानी गर्नु पर्ने ऋणको दायित्व बाँकी राख्दैनन् वा केन्द्रीय सरकार द्वारा ग्यारेन्टी गरिन्छ तबसम्म स्वतन्त्र रूपमा विना सीमा ऋण लिन सक्दछन्। नगरपालिकाले राज्य सरकारको पूर्व स्वीकृतिमा ऋण लिन सक्दछन्। राज्यस्तरीय कोष (Pooled Finance Development Fund)

योजनाको माध्यमबाट स्थानीय निकायहरूलाई ऋण लगानी गरिन्छ । सन् २०२४/२५ सम्ममा भारतको समग्र ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ६०% भन्दा बढि नहुने गरी र केन्द्र सरकारको हिस्सा ४०% तथा राज्य सरकारले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २०% भन्दा बढि नहुने गरी ऋण व्यवस्थित गर्ने प्रावधान वित्तीय उत्तरदायित्व तथा बजेट व्यवस्थापन (FRBM) ऐनले गरेको छ ।

दक्षिण अफ्रिकामा पूँजीगत खर्चका लागि बहु-वर्षीय ऋण लिन पाइन्छ भने नियमित खर्चको लागि वार्षिक ऋण लिनुपर्ने व्यवस्था छ । प्रदेशहरूलाई थोरै रकम बाहेक ऋण लिनको लागि अनुमति छैन । ऋणको लागि Loan Consultation Committee ले स्वीकृति दिनुपर्ने हुन्छ । सो स्वीकृति उक्त प्रदेशको ऋण तिर्ने (सांवा र व्याज) क्षमताको आधारमा प्रदान गरिन्छ । सो क्षमता हेर्दा प्रदेशले सङ्घीय सरकारबाट पाउने सहायतालाई पनि समावेश गरिन्छ । संविधानले नगरपालिकाहरूलाई ऋण लिने अधिकार प्रदान गरेको छ । तिनीहरूले पूँजी बजारबाट ऋण लिन सक्छन् ।

उन्नत अर्थव्यवस्था भएका देशहरू

अष्ट्रेलियामा अष्ट्रेलियाली ऋण परिषद्ले राष्ट्रमण्डल र प्रत्येक राज्यको समग्र ऋणको समन्वय र अनुगमन गर्दछ । परिषद्ले ऋण लिने सीमाको कडा पालना गर्नु भन्दा सार्वजनिक क्षेत्रको वित्तीयताको पारदर्शितालाई जोड दिन्छ । राज्य र स्थानीय सरकारहरूको लागि आर्थिक नियमहरू राज्यमा फरक हुन्छन् र स्वयं-लागू र गैर-बाध्यकारी हुन्छन् । आन्तरिक ऋण मुख्यतया राज्यले परिचालन गर्दछन् ।

क्यानडामा १० वटा प्रदेश र तीनवटा टेरिटोरिज रहेका छन् । प्रदेशहरू आन्तरिक तथा बाह्य ऋण लिन स्वतन्त्र छन् । प्रदेशहरूले विना कुनै सीमा ऋण लिन पाउँछन् । तर स्थानीय सरकारले ऋण लिँदा प्रदेशले निर्धारण गरेको सीमा भित्र रहि लिनु पर्ने हुन्छ ।

जर्मनमा तल्लो तहका निकाय लेन्डरले ऋण लिन सक्छन् तर उक्त ऋण लगानी बजेट मार्फत गर्नुपर्ने हुन्छ जसको लागि Lander Authority बाट स्वीकृति लिनु पर्ने हुन्छ ।

स्विजरल्याण्डमा राज्यहरूलाई ऋण लिन प्रतिबन्धित छैन तर धेरै राज्यहरूले आफै सन्तुलित बजेट तर्जुमा गरेका छन् । नगरपालिकाहरूलाई पनि ऋण लिने अधिकार रहेको पाइन्छ ।

संयुक्त राज्य अमेरिकामा सङ्घीय सरकारले राज्य तथा स्थानीय सरकारहरूमा वित्तीय नियम लागू गर्दैन । त्यस्तो नियम राज्यले आफै तय गरेका छन् । त्यो नियम राज्य र स्थानीय सरकारहरूले पालना गर्दछन् । यो एक अर्को राज्यमा फरक फरक रहेको पाइन्छ ।

२.३ आन्तरिक ऋण भनेको के हो ? यो किन लिइन्छ ? कसरी उठाइन्छ ?

सामान्यतः स्वदेशी नागरिक तथा संस्थाहरूबाट स्वदेशी मुद्रामा आन्तरिक रूपमा लिइने ऋणलाई आन्तरिक ऋण भनिन्छ । हाम्रो सन्दर्भमा नेपाली नागरिक, सङ्गठित संस्था, बैङ्क वा वित्तीय संस्थाबाट लिइने ऋणलाई आन्तरिक ऋण भनेर बुझिन्छ ।

आन्तरिक ऋण लिनुको मूल उद्देश्य घाटा बजेटको व्यवस्थापन गर्नु वा बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत जुटाउनु नै हो । राज्यको द्रुत आर्थिक विकास र आर्थिक स्थायित्व कायम गर्नका लागि सरकारी वित्तको समुचित व्यवस्थापनमा सघाउ पुऱ्याउन र वित्तीय तथा मौद्रिक नीतिबीच सामन्जस्यता कायम

गर्दै आन्तरिक बचत परिचालनलाई प्रोत्साहन गर्न आन्तरिक ऋण लिइन्छ । सरकारलाई आर्थिक विकासको लागि आवश्यक पर्ने अल्पकालीन, मध्यमकालीन तथा दीर्घकालीन अवधिको स्रोत जुटाउन आन्तरिक ऋण लिइन्छ । राज्यको आर्थिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउन सरकारलाई आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत अर्थतन्त्रमा छरिएर रहेको स-सानो बचत रकम परिचालन गरी जुटाउन तथा नागरिकहरूलाई उचित प्रतिफल सहितको सुरक्षित लगानी गर्ने अवसर प्रदान गर्न आन्तरिक ऋण लिइन्छ ।

सरकारले प्रचलित कानूनको अधिनमा रही ऋणपत्र जारी गरी वा नगरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्दछन् । ऋणपत्र जारी गरी आन्तरिक ऋण उठाउदा ऋणपत्रहरूको निश्कासन गर्ने, बोलकबोल गराउने, रकम प्राप्त गर्ने र प्राप्त रकम सरकारको खातामा जम्मा गर्ने गरिन्छ । ऋणपत्रको धनीलाई ऋणपत्र तथा सो को ब्याज भूक्तानी पूर्जा उपलब्ध गराइ कानून बमोजिम ऋणपत्रको सावाँ र ब्याज भूक्तानी गर्ने गरिन्छ । ऋणपत्र जारी नगरी आन्तरिक ऋण उठाउदा ऋण दिने संस्थासँग सम्झौता गरी सम्झौताको अधिनमा रही ऋण उठाउने तथा ऋणको सावाँ र ब्याज भूक्तानी गर्ने गरिन्छ । यी सबै कारोवारहरूको अभिलेख व्यवस्थित गरिन्छ ।

२.४ आन्तरिक ऋण सम्बन्धी विद्यमान कानुनी प्रावधान

नेपालको संविधान

नेपालको संविधानको धारा ११५ को उपधारा (२) मा सङ्घीय कानून बमोजिम बाहेक नेपाल सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यस्तै, संविधानको धारा २०३ को उपधारा (२) मा सङ्घीय कानून बमोजिम बाहेक प्रदेश सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ । यसै गरी संविधानको धारा २२८ को उपधारा (१) मा कानून बमोजिम बाहेक स्थानीय तहमा कुनै कर लगाउन, उठाउन र ऋण लिन पाइने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धमा नेपालको संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (च) मा समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने व्यवस्था रहेको छ ।

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

दफा १४ मा आन्तरिक ऋण: सम्बन्धमा देहाय अनुसारको व्यवस्था रहेको छ :-

(१) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले आयोगले सिफारिस गरेको सीमा भित्र रही आन्तरिक ऋण लिन सक्नेछ ।

तर प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिनु अघि नेपाल सरकारको सहमति लिनु पर्नेछ ।

(२) नेपाल सरकार तथा प्रदेशले प्रचलित कानूनको अधिनमा रही ऋणपत्र जारी गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्नेछ ।

(३) प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिन नेपाल सरकारको सहमति माग गर्दा आन्तरिक ऋण लिन खोजिएको योजना, योजनाबाट प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल र उपलब्धि, ऋण भुक्तानी योजना, ऋण दिने संस्थाको विवरण सहितको प्रस्ताव अर्थ मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम पेश भएको प्रस्ताव कार्यान्वयन योग्य देखिएमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई आन्तरिक ऋण लिन सहमति दिन सक्नेछ।

दफा १५ मा नेपाल सरकारले ऋण दिन सक्ने: सम्बन्धमा देहाय अनुसारको व्यवस्था रहेको छ:-

(१) नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तहलाई ऋण दिन सक्नेछ।

(२) प्रदेश वा स्थानीय तहले ऋण रकमको उपयोग, भुक्तानीको तरिका तथा समय सीमा समेत उल्लेख गरी ऋणको लागि मन्त्रालय समक्ष अनुरोध गर्न सक्नेछ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम प्राप्त अनुरोध मनासिब देखिएमा नेपाल सरकारले ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति दिन सक्नेछ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम नेपाल सरकारबाट ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति भएमा मन्त्रालयले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहसँग सम्झौता गर्नेछ।

(५) नेपाल सरकारबाट प्राप्त ऋण प्रदेश वा स्थानीय तहले सम्झौतामा उल्लिखित अवधिभित्र चुक्ता नगरेमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुदानबाट त्यस्तो ऋण रकम असुली गर्न सक्नेछ।

दफा २३ मा घाटा बजेट पेश गर्न सक्ने: सम्बन्धमा देहाय अनुसारको व्यवस्था रहेको छ:-

(१) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले सम्बन्धित व्यवस्थापिकामा आवश्यकता अनुसार घाटा बजेट पेश गर्न सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम घाटा बजेट पेश गर्दा बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको स्पष्ट आधार समेत खुलाउनु पर्नेछ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहले घाटा बजेट पेश गर्दा नेपाल सरकारले संविधान र प्रचलित कानून बमोजिम कुनै सुझाव वा निर्देशन दिएको भए सोको पालना गर्नु पर्नेछ।

(४) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रशासनिक खर्च व्यहोर्न घाटा बजेट पेश गर्न सकिने छैन।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

दफा ५४ मा कानून बमोजिम बाहेक गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्र कुनै कर लगाउन र ऋण लिन पाउने छैन भन्ने व्यवस्था रहेकोछ।

दफा ६८ मा ऋण लिन सक्ने: सम्बन्धमा देहाय अनुसारको व्यवस्था रहेको छ :-

- (१) गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगका सिफारिसको सीमाभित्र रही सम्बन्धित सभाबाट स्वीकृत गराई उत्पादनशील, रोजगारमूलक, आन्तरिक आयवृद्धि तथा पूँजीगत कार्यको लागि आन्तरिक ऋण लिन सक्नेछ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको ऋण पच्चीस वर्षभन्दा बढी अवधिको लागि लिन सकिने छैन।
- (३) नेपाल सरकारबाट प्राप्त ऋण वा नेपाल सरकार जमानी भई लिएको ऋण सम्बन्धित गाउँपालिका वा नगरपालिकाले निर्धारित अवधिभित्र चुक्ता नगरेमा नेपाल सरकारले त्यस्तो गाउँपालिका वा नगरपालिकालाई उपलब्ध गराउने अनुदानबाट कट्टा गरी सो रकम प्राप्त गर्न वा ऋण भुक्तानी गरिदिनेछ।
- (४) गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले ऋण लिने सम्बन्धी अन्य व्यवस्था सङ्घीय कानून बमोजिम हुनेछ।

ऋण तथा जमानत ऐन, २०२५

- दफा ४ को उपदफा (१) मा नेपाल सरकारले स्वीकृत विकास योजनामा समावेश भएको आयोजनाका लागि वा नेपाल वायुसेवा निगमको लागि नयाँ हवाईजहाज खरिद गर्नको लागि कुनै संस्थालाई विदेशी सरकार वा एजेन्सी वा अर्को संस्थाबाट ऋण उपलब्ध गराउन र सो ऋण बापत जमानत दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ।
- दफा ६ मा यस ऐन बमोजिम नेपाल सरकारले लिएको ऋण वा दिएको जमानतको संझौतालाई यथाशीघ्र सङ्घीय संसद समक्ष राख्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ।

राष्ट्र ऋण ऐन, २०५९

- दफा ३ मा ऋणपत्र निष्कासन गरी राष्ट्र ऋण उठाउने अधिकार: सम्बन्धमा देहाय अनुसारको व्यवस्था रहेको छ:-
- (१) नेपाल सरकारले सरकारी वित्तको समुचित परिचालन गर्नको लागि प्रचलित कानूनको अधिनमा रही आवश्यक सम्झेको परिमाणमा एकै पटक वा पटक पटक गरी राष्ट्र ऋण उठाउन सक्नेछ।
 - (२) उपदफा (१) बमोजिम निष्कासन गरिने ऋणपत्रको साँवा तथा ब्याजको भुक्तानी अवधि र ब्याजको दर नेपाल सरकारले तोकेबमोजिम हुनेछ।
 - (३) ऋणपत्रको साँवा तथा ब्याज भुक्तानी अवधि र ब्याज दर सम्बन्धमा बैकले समय समयमा नेपाल सरकारलाई आवश्यक राय तथा सुझाव दिनेछ।
 - (४) ऋणपत्रको सम्बन्धमा जारी गरिने ब्याज भुक्तानी पूर्जा तोकिए बमोजिम हुनेछ।
- दफा ४ मा ऋणपत्रको साँवा र ब्याज भुक्तानी: सम्बन्धमा देहाय अनुसारको व्यवस्था रहेको छ :-

(१) प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायका ऋणपत्रको साँवा ब्याज भुक्तानी देहायवमोजिम हुनेछः

- (क) स्टकको साँवा ब्याज भुक्तानी बैंकको खातामा सो स्टक जसको नाममा दर्ता छ निज धनीलाई,
- (ख) प्रमिशरी नोटको साँवा ब्याज भुक्तानी सो प्रमिशरी नोटको धनी वा त्यस्तो धनीबाट त्यस्तो प्रमिशरी नोट दरपिठद्वारा नामसारी भएको अन्तिम ब्यक्तिलाई,
- (ग) बियरर बण्डको साँवा ब्याज भुक्तानी सो बियरर बण्डको प्रमाणपत्र लिई आउने ब्यक्तिलाई, र
- (घ) प्राईज बण्डको साँवा भुक्तानी सो प्राईज बण्डको प्रमाणपत्र लिई आउने ब्यक्तिलाई ।

(२) उपदफा (१) को खण्ड (घ) बमोजिम प्राईज बण्डको प्रमाणपत्र लिई आउने ब्यक्तिलाई दिइने ब्याज भुक्तानी तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(३) कुनै पनि ऋणपत्रको साँवा र ब्याजको भुक्तानी नेपाली रुपैयाँमा गरिनेछ ।

दफा ५ मा राष्ट्र ऋणको व्यवस्थापनः सम्बन्धमा देहाय अनुसारको व्यवस्था रहेको छः-

(१) राष्ट्र ऋणको व्यवस्थापन सम्बन्धी सम्पूर्ण काम नेपाल सरकारको तर्फबाट बैंकले गर्नेछ । (बैंक भल्नाले नेपाल राष्ट्र बैंक सम्झनु पर्छ)

(२) उपदफा (१) बमोजिम राष्ट्र ऋण व्यवस्थापन सम्बन्धी काम गर्दा बैंकले आवश्यक खाताहरू राख्ने, राष्ट्र ऋणको स्थिति बारेको प्रतिवेदन नेपाल सरकारमा पेश गर्ने र तत्सबन्धमा समय समयमा बैंकले आवश्यक सम्झौताको राय तथा सुझाव नेपाल सरकारमा पेश गर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम राष्ट्र ऋण व्यवस्थापन सम्बन्धी काम गर्दा बैंकले आवश्यक पर्ने प्राथमिक तथा दोस्रो बजारको व्यवस्था गर्नेछ । यसरी व्यवस्था गरिने प्राथमिक तथा दोस्रो बजारको सञ्चालन तोकियबमोजिम हुनेछ ।

दफा ६ मा राष्ट्र ऋण व्यवस्थापनको काम सुचारु रूपले सञ्चालन गर्न नेपाल सरकार र बैंकबीच समय समयमा आवश्यक सम्झौता गरिनेछ र त्यस्तो व्यवस्थापन सम्बन्धी सम्पूर्ण काम सोही सम्झौताको अधिनमा रही गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८

दफा (५) बैंकको काम, कर्तव्य र अधिकारको उपदफा (१) को खण्ड (छ) मा नेपाल सरकारको बैंडर,सल्लाहकार तथा वित्तीय एजेन्टको रूपमा कार्य गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकको हुने व्यवस्था रहेको छ ।

दफा (४५) को उपदफा (१) मा नेपाल राष्ट्र बैंकले सम्झौता गरी नेपाल सरकारको तर्फबाट जारी गरेको ऋणपत्र वा बैंकले जारी गरेको वा तोकिएको ऋणपत्र तत्काल

खरिद वा बिक्री गर्ने वा पछि खरिद वा बिक्री गर्ने गरी खुला बजार कारोबार सञ्चालन गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

दफा (६९) को उपदफा (१) मा नेपाल राष्ट्र बैंक नेपाल सरकारको बैङ्कर, आर्थिक विषयको सल्लाहकार तथा नेपालको वित्तीय एजेन्ट हुने व्यवस्था रहेको छ।

दफा ७२ मा वित्तीय एजेन्टको कार्य: सम्बन्धमा देहाय अनुसारको व्यवस्था रहेको छ :-

बैङ्कले नेपाल सरकारसंग भएको सम्झौताका आधारमा निर्धारित शर्त वा सीमाको अधिनमा रही देहायका विषयमा नेपाल सरकारको वित्तीय एजेन्टको रूपमा कार्य गर्नेछ:

(क) नेपाल सरकारद्वारा जारी गरिएका ऋणपत्रको खरिद बिक्री गर्ने, बजार व्यवस्थापन गर्ने, हस्तान्तरण गर्ने र सो को अभिलेख राख्ने जस्ता कारोबार।

(ख) खण्ड (क) बमोजिमको ऋणपत्रको साँवा, ब्याज र अन्य दस्तुरको भुक्तानी।

(ग) एजेन्टको रूपमा गर्नु पर्ने आवश्यक अन्य कार्य।

दफा ७५ मा नेपाल सरकारलाई जाने कर्जा र सरकारी ऋणपत्रको खरिद: सम्बन्धमा देहाय अनुसारको व्यवस्था रहेको छ:-

(२) यस दफाको अधिनमा रही बैङ्कले एक सय असी दिन भित्र चुक्ता गर्ने गरी नेपाल सरकारलाई कर्जा प्रदान गर्न सक्नेछ ।

(४) बैङ्कले नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको पूर्ण, अधिकांश वा आंशिक स्वामित्व भएको संस्थालाई प्रदान गर्ने कर्जा नेपाली रुपैयाँमा मात्र भुक्तानी गर्नेछ । यसरी प्रदान गरिएको कर्जाको लागि नेपाल सरकारले सो कर्जा रकम बराबरको विनिमेय ऋणपत्र जारी गरी बैङ्कलाई प्रदान गर्नेछ । त्यस्तो ऋणपत्रको भुक्तानी अवधि कर्जा अवधिलाई खाम्ने र प्रचलित ब्याजदरको हुनु पर्नेछ । यसरी बैङ्कले नेपाल सरकारलाई प्रदान गर्ने सबै कर्जाका सम्बन्धमा बैङ्क र नेपाल सरकारका बीच लिखित सम्झौता हुनेछ। उक्त लिखित सम्झौतामा कर्जाको कुल रकम वा सीमा, त्यसको शर्त, भुक्तानी अवधि, ब्याज दर तथा अन्य दस्तुरको सम्बन्धमा स्पष्ट उल्लेख भएको हुनु पर्नेछ।

स्पष्टिकरण : यस दफाको प्रयोजनको लागि " विनिमेय ऋणपत्र " भन्नाले प्रमिसरी नोटको रूपमा जारी भएको ऋणपत्र सम्झनु पर्छ।

(५) बैङ्कले नेपाल सरकारलाई प्रवाह गरेको अधिविकर्ष कुनै पनि समयमा नेपाल सरकारको अघिल्लो आर्थिक वर्षको राजस्व आयको पाँच % भन्दा बढी हुनेछैन। यस्तो राजस्व आयको गणना गर्दा ऋण सापटी, आर्थिक अनुदान वा अन्य कुनै पनि किसिमका आर्थिक सहयोग तथा सम्पत्ति बिक्रीबाट भएको आर्जन समावेश हुने छैन।

(६) उपदफा (५) बमोजिमको अधिविकर्षको भुक्तानी नेपाल सरकारले एक सय असी दिन भित्र प्रचलित बजार ब्याजदरमा नगद वा बजारयोग्य ऋणपत्र मार्फत गर्नु पर्नेछ।

(७) बैङ्कले नेपाल सरकारबाट खरिद गरी आफ्नो स्वामित्वमा लिएको ऋणपत्रको कुल रकम अघिल्लो आर्थिक वर्षको राजस्व आयको दश % भन्दा बढी हुने छैन।

बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३

दफा ४९ को उपदफा (१) को खण्ड (त) मा "क"वर्गको बैंकले नेपाल सरकार वा राष्ट्र बैंकले जारी गरेको ऋणपत्र खरिद-बिक्री गर्ने वा सकार गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ।

नगर विकास कोष ऐन, २०५३

दफा ३ को उपदफा (१) मा नगरको निर्माण, विकास तथा विस्तार गर्न तथा सो सम्बन्धी कार्य गर्ने नगर विकाससंग सम्बन्धित निकायहरूलाई आवश्यक आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्नको लागि नगर विकास कोषको नामबाट एउटा कोषको स्थापना गरिएको छ।

दफा ५ मा कोषको उद्देश्यमा नगर विकाससंग सम्बन्धित निकायलाई आवश्यक आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्ने, विभिन्न किसिमका आधारभूत सामाजिक सेवा तथा आयमूलक आयोजना संचालन गर्ने, गराउने लगायतका व्यवस्था रहेका छन्।

दफा ९ मा कोषले प्रचलित कानून बमोजिमको रीत पुर्याई, तोकिएको प्रक्रिया अपनाई डिबेन्चर तथा अन्य कुनै किसिमको ऋणपत्रहरू जारी गर्न तथा खरिद गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ।

दफा १० को उपदफा (१) मा कोषले नगर विकाससंग सम्बन्धित निकायलाई ऋण वा अनुदान दिदा आफ्नो हितको संरक्षण र आफूले प्रदान गरेको ऋण वा अनुदानको उचित प्रयोगका लागि आवश्यकता अनुसार शर्तहरू राखी लिखित रूपमा सम्झौता गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ।

प्रदेश नं. १ प्रदेश वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७५

दफा ८ मा नेपाल सरकारसंग ऋण लिन सक्ने: सम्बन्धमा देहाय अनुसारको व्यवस्था रहेको छ :-

(१) प्रदेश सरकारले नेपाल सरकारसंग ऋण लिन सक्नेछ।

(२) ऋण लिने सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

दफा ९ मा आन्तरिक ऋण लिन सक्ने: सम्बन्धमा देहाय अनुसारको व्यवस्था रहेको छ :-

(१) नेपाल सरकारको सहमतिमा आयोगले सिफारिस गरेको सीमा भित्र रही प्रदेश सरकारले आन्तरिक ऋण लिन सक्नेछ।

(२) प्रदेश सरकारले प्रचलित कानूनको अधिनमा रही ऋणपत्र जारी गरी आन्तरिक ऋण लिन/जम्मा गर्न सक्नेछ।

(३) प्रदेशले आन्तरिक ऋण लिन नेपाल सरकारसंग सहमति माग गर्दा आन्तरिक ऋण लिन खोजिएको योजना, योजनाबाट प्राप्त प्रतिफल, उपलब्धी, ऋण भुक्तानी योजना, ऋण दिने

संस्थाको विवरण सहितको प्रस्ताव नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ। त्यस्तो प्रस्तावका आधारमा नेपाल सरकारले प्रदेश सरकारलाई आन्तरिक ऋण लिने सहमति दिनेछ।

(४) यस सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

२.५ विगतका अध्ययनको पुनरावलोकन

म्यानेजमेन्ट, डेभलपमेन्ट एण्ड रिसर्च एसोसिएट्स प्रा. लि. ललितपुर, नेपालले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धमा २०७५ माघमा अध्ययन गरेको देखिन्छ। उक्त अध्ययन सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको आन्तरिक ऋणको पृष्ठपोषण गर्ने, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिँदा आकर्षित हुने कानूनको संशोधन सुझाव प्रस्तुत गर्ने, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको लागि आन्तरिक ऋण सीमा सिफारिसको लागि लिनुपर्ने समष्टिगत आर्थिक सूचकाङ्कहरूको विश्लेषण गर्ने, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्दा पर्न सक्ने असरहरूका सम्बन्धमा आवश्यक सुझाव प्रस्तुत गर्ने, आन्तरिक ऋणको लागि प्रयोग हुने वित्तीय उपकरणहरूको पहिचान गर्ने, प्रदेश र स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिने प्रकृया सम्बन्धी सुझाव प्रस्तुत गर्ने, प्रदेश र स्थानीय तहले लिने आन्तरिक ऋण सम्बन्धी जमानतको बारेमा आवश्यक सुझाव दिने उद्देश्यले सम्पन्न भएको पाइन्छ।

उक्त अध्ययनको क्रममा आन्तरिक ऋण सम्बन्धी कानूनको विश्लेषण, अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्र तथा नेपालको विगतको आन्तरिक ऋणको अनुभवहरू र अभ्यासको अध्ययन तथा पुनरावलोकन, विभिन्न क्षेत्रमा काम गरेका आन्तरिक ऋण सम्बन्धी अनुभवी विज्ञहरूसँग परामर्श समेत गरिएको उल्लेख भएको छ। आन्तरिक ऋणबाट पर्ने प्रभावको विश्लेषण गरी सोको पूर्वानुमान गर्न सकिएन भने त्यसको प्रभाव वित्तीय सन्तुलनमा पर्दछ, साथै त्यसको असर आन्तरिक ऋण व्यवस्थापनमा समेत पर्ने सम्भावना हुन्छ। सङ्घीय सरकारले आन्तरिक ऋणको भार बढायो भने प्रदेश र स्थानीय तहमा प्रत्यक्ष असर पर्छ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण उठाउदा ऋणको प्रभाव निजी र सार्वजनिक क्षेत्रमा न्यून मात्र पर्ने गरी सन्तुलित रूपमा उठाउनु पर्छ। आन्तरिक ऋण परिचालन गर्दा तरलता, ब्याजदर र मुद्राको मागलाई पनि त्यतिकै ध्यान दिन जरुरी हुने विषय उक्त अध्ययन प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको पाइन्छ।

आन्तरिक ऋण सिफारिस गर्नको लागि मुख्यतया सार्वजनिक ऋण र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपात, आन्तरिक ऋण र राजस्वको अनुपात, ब्याजदर, सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋण र भूक्तानी गर्न बाँकी कुल ऋणको अनुपात, वित्तीय क्षेत्र सवलताका प्रमुख सूचकहरू र विप्रेषण आय जस्ता सूचकहरूको विश्लेषण गरी प्रकृया अघि वढाउँदा उपयुक्त हुने निष्कर्ष र सङ्घीय संरचनामा तिनै तहका सरकारलाई संविधानले आन्तरिक ऋण उठाउने संवैधानिक अधिकार क्षेत्र निर्धारण गरिदिएको सन्दर्भमा राष्ट्र ऋण ऐन, २०५९ तथा राष्ट्र ऋण नियमावली, २०५९, नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८, बैंक तथा वित्तीय सम्बन्धी ऐन, २०७३, अन्तर सकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४, स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ र धितो पत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ मा आवश्यक परिमार्जन गरी आन्तरिक ऋण उठाउनका लागि मार्ग प्रशस्त गर्नु पर्ने सुझाव उक्त अध्ययनको रहेको पाइन्छ। आन्तरिक ऋण परिचालनको लागि प्रदेश तथा स्थानीय तहले

संस्थागत संरचनाको व्यवस्थापन र विकास गरी प्राविधिक र प्रशासनिक सक्षमतामा बृद्धि र जनशक्तिको विकासका क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने सुझाव पनि उक्त अध्ययनको रहेको पाइन्छ। साथै आन्तरिक ऋण परिचालन गर्दा समग्र अर्थव्यवस्थामा त्यसको नकारात्मक असर नपरोस् र नेपाल सरकार प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले उपयुक्त मात्रामा ऋण परिचालन गर्न सक्नु भन्नाको लागि अझ विस्तृत अध्ययन हुनु जरुरी रहेको र आन्तरिक ऋण परिचालनको अत्युत्तम सीमा निर्धारण गर्न सकेमा देश ऋणको पासो (Debt Trap) मा पर्ने जोखिम कम हुने हुँदा भविष्यको लागि विस्तृत अध्ययन अनुसन्धान गर्नु पर्ने सुझाव उक्त अध्ययनको रहेको पाइन्छ।

२.६ यस अध्ययनका क्रममा गरिएका अन्तरक्रियाहरू

समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण तथा आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी अध्ययन कार्यको सन्दर्भमा यस कार्यसँग सम्बद्ध निकाय तथा जानकार (विज्ञ) व्यक्तिसँग अन्तरक्रिया गरिएको थियो। त्यस क्रममा सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय, नेपाल राष्ट्र बैंक, राष्ट्र ऋण व्यवस्थापन विभाग र नर बहादुर थापा, पूर्व कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंकसँग अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको थियो। आन्तरिक ऋणको सीमा तय गर्दा विश्लेषण गर्न आवश्यक तथा उपयुक्त हुने समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू र सीमा निर्धारण गर्दा ध्यान दिनु पर्ने विषयहरूका सम्बन्धमा उक्त अन्तरक्रिया कार्यक्रममा उहाँहरूले व्यक्त गर्नु भएका धारणा तथा राय, सुझावहरू निम्न अनुसार रहेका छन् :

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय

आन्तरिक ऋणको सीमा तय गर्दा विश्लेषण गर्न आवश्यक तथा उपयुक्त हुने समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू :

- आर्थिक बृद्धिदर
- कुल राष्ट्रिय उत्पादन
- बचत लगानी र रोजगारी
- सरकारी राजस्व खर्च
- उपभोक्ता मूल्यसूची
- मानव विकास सूचकांक
- भुक्तानी सन्तुलन
- विप्रेषण

आन्तरिक ऋणको सीमा तोक्दा ध्यान दिनु पर्ने सैद्धान्तिक आधारहरू :

- कुनै पनि सरकारले ऋण लिने मूल आधार भनेको विकासको आवश्यकता हो। यसलाई principal of Growth भनिन्छ। उत्पादनशील आय बृद्धि तथा पुँजीगत कार्यको लागि ऋण लिने गरिन्छ। ऋण लिदा समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी लिनु पर्दछ।
- ऋण लिदा यसको दीगोपनको प्रत्याभूति हुनुपर्दछ। Debt sustainability को सिद्धान्तले ऋण तिर्न सक्ने कुराको प्रत्याभूतिको माग गर्दछ। यसको मतलव राजस्व क्षमता पहिलो आधार हो। किनकि ऋण लिएर ऋण तिर्ने कुरालाई स्वस्थ मानिँदैन।

- वित्तीय अनुशासनको सिद्धान्त अनुसार खर्च अनियन्त्रित हुनु हुँदैन, साधनको उपभोग महत्तम (Optimum) हुनु पर्दछ र विकास समावेशी हुनु पर्दछ।
- वित्तीय उत्तरदायित्वको सिद्धान्तले अहिलेको सरकारले गर्ने खर्चले भावी पुस्तालाई आवश्यक भार पर्नु हुँदैन भन्छ।
- आन्तरिक ऋण उठाउदा निजी क्षेत्र लगानी गर्ने साधन (ऋण) नपाएर विस्थापित हुनु (crowd out) हुँदैन ।

आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारण गर्दा ध्यान दिनु पर्ने विषयहरू सम्बन्धी सुझावहरू :

- विकासको आवश्यकता (पूँजीगत लगानीको आवश्यकता) प्रतिफल र उपलब्धी
- कुल गार्हस्थ्य उत्पादन
- राजस्व अर्थात् तिर्न सक्ने क्षमता
- साधन प्राप्ति वा ऋण प्राप्त गर्न सक्ने क्षमता
- समष्टिगत स्थायित्व (घाटाको आकार) अर्थात् मूल्य स्थिति

नेपाल राष्ट्र बैंक, राष्ट्र ऋण व्यवस्थापन विभाग

आन्तरिक ऋणको सीमा तय गर्दा विश्लेषण गर्न आवश्यक तथा उपयुक्त हुने समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू :

साधारणतया राज्यको ऋण तिर्ने क्षमताले ऋणको सीमा निर्धारण गर्ने गर्छ। राज्यको क्षमता मापन गर्ने महत्वपूर्ण आर्थिक सूचक कुल गार्हस्थ्य उत्पादन रहेको अथवा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनले समर्थन गर्ने आधारमा ऋण लिन सकिन्छ। कुल गार्हस्थ्य उत्पादन लगायतका आर्थिक सूचकहरू सबल नभएमा अधिक ऋणको जोखिम हुन सक्छ।

जोखिम मुल्याङ्कन गर्न तीन प्रकारका सूचकाङ्कहरू विकास भएका छन्

- (क) जोखिम सूचकहरू (जोखिम मापन)
- (ख) गतिशीलता सूचक (गतिशील क्षमता)
- (ग) वित्तीय ऋण सूचक (बजार सञ्चालन)

क) जोखिम सूचकहरू:

- यी Static प्रकृतिको सूचकहरू हुन (Point of time)
- सार्वजनिक ऋण / कुल गार्हस्थ्य उत्पादन
- सार्वजनिक ऋण / सरकारी राजस्व
- परिपक्व हुने ऋण
- पोर्टफोलियो विविधिकरण
- ऋण भुक्तानी / सरकारी राजस्व
- ऋण भुक्तानी / निर्यात
- व्याज / सरकारी राजस्व
- व्याज / कुल गार्हस्थ्य उत्पादन

ख) दीगो सूचकाङ्क

- सरकारले वर्तमान र भविष्यमा तिर्नुपर्ने भुक्तानीका लागि असाधारण वित्तीय सहायता लिने अथवा दिवालिया नभई तिर्न सक्ने क्षमता वा सरकारले भावी अपेक्षित परिस्थितिलाई सम्बोधन गर्न सक्ने क्षमता,
- गतिशील सूचक,
- विभिन्न नीतिगत चरहरूको स्थिर सम्बन्ध कायम गरी ऋणलाई दीगो राखेसँग यो सूचक सम्बन्धित रहेको, जस्तै: वित्तीय सन्तुलन, सार्वजनिक ऋण र व्याज भुक्तानी लगायतका चरहरूलाई अन्तरसम्बन्ध हेरिने,

ग) वित्तीय ऋण सूचक

- सार्वजनिक ऋणको बजार अवस्थालाई दर्शाउने,
- ऋण पोर्टफोलियोको संरचना जस्तै पोर्टफोलियोमा अल्पकालीन र दीर्घकालीन ऋणपत्रको अंश

आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारण गर्दा ध्यान दिनु पर्ने विषयहरू सम्बन्धी सुझावहरू :

- क्षमता भन्दा अधिक ऋण भावी सन्ततिलाई ऋणको भार
- क्षमता भन्दा कम ऋण आर्थिक वृद्धि लगायतका कार्यमा बाधा पर्न सक्ने
- आदर्शत ऋण (Optional) वृद्धि र स्थायित्वमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने गरी क्षमता अनुसार ऋण लिने
- ऋण दिगो हुनुपर्ने
- ऋण उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाउन लिनुपर्ने
- क्षमता नरहेमा अर्थतन्त्र ऋणको पासो (Debt Trap, Rolling Over Debt) लगायतका जोखिममा पर्न सक्ने सम्भावना रहने।

नर बहादुर थापा, पूर्व कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा तय गर्दा विश्लेषण गर्न आवश्यक तथा उपयुक्त हुने वित्तीय सूचकहरू र समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू :

वित्तीय सूचकहरू :

- सङ्घको लागि ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन सँगको अनुपात,
- प्रदेशको लागि प्रादेशिक कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात,
- ऋण परिचालन पुँजिगत खर्चको लागि मात्र गर्नु पर्ने,
- ऋण सेवा खर्चको सीमा राजस्वको अनुपातमा,
- मध्यम अवधिको दृष्टिकोण अपनाउने,
- कोरिडोरको अवधारणा अपनाउने,
- स्थानीय योजनाहरूको लागि वित्तीय योजनाको अनिवार्यता र
- कुल तथा खुद ऋणको अवधारणा रहेका छन् ।

समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू: (वास्तविक क्षेत्रका सूचक, वित्तीय सन्तुलन सूचक र वित्तीय क्षेत्रका सूचक हुन सक्छन्)

वास्तविक क्षेत्रका सूचकहरूमा

- आर्थिक वृद्धि,
- मुद्रास्फीति,
- बेरोजगारीको स्तर,
- चालू खाता,
- रेमिट्यान्सको बहाव
- विदेशी विनिमय सञ्चय ।

वित्तीय सन्तुलन सूचकहरूमा

- सङ्घीय परिप्रेक्ष्यमा ठाडो र तेर्सो वित्तीय असन्तुलन सूचकहरू
- केन्द्रीय सरकारको परिप्रेक्ष्यमा राजस्व र वित्तीय घाटा सूचकहरू ।

वित्तीय क्षेत्रका सूचकहरूमा

- मुद्रा आपूर्तिमा वृद्धि,
- घरेलु ऋणमा वृद्धि,
- निजी क्षेत्रको क्रेडिट र बैंक जम्मा वृद्धि,
- ब्याज दर,
- केन्द्रीय बैंक तरलताको स्तर ।

यी सूचकहरूलाई एकला एकलै वर्णन गर्नुको अर्थ रहँदैन। यी सूचकहरूलाई सञ्चार गर्ने तरिका (सार्वजनिक ऋण र ऋण दायित्वसँग जोडिएको) महत्त्वपूर्ण हुन्छ।

आन्तरिक ऋणको सीमा तय गर्दा ध्यान दिनु पर्ने विषयहरू सम्बन्धी सुझावहरू :

- तीनै तहका सरकार (सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह)को लागि आन्तरिक ऋणको अनुमान गर्दा समग्रतामा अनुमानित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा तय गर्न सकिन्छ।
- यस अनुसार आन्तरिक ऋणको सीमा एउटा दायरामा तय गर्न सकिन्छ (कोरिडोर अप्रोच मा) $5 \pm 2\%$ तीनै तहका सरकार (सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह)का सरकारको लागि।
- समग्रमा, प्रदेश र स्थानीय तहका लागि, कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा आन्तरिक ऋण 9% हुन सक्छ, दुबैको लागि $0.5/0.5\%$ ।
- सङ्घ सरकारको लागि, आन्तरिक ऋणको अनुपात बाकी रहेको 6% कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा तय गर्न सकिन्छ।
- प्रदेश सरकारको लागि, आन्तरिक ऋणको अनुमान प्रादेशिक कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा 0.5% तय गर्न सकिन्छ।
- स्थानीय तहका लागि, समग्रमा आन्तरिक ऋणको सीमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा 0.5% तय गर्न सकिन्छ।
- तथापि प्रत्येक स्थानीय तहका लागि आन्तरिक ऋणको सीमा निश्चित गर्दा तत् तत् स्थानीय तहको राजस्व प्राप्तिको (आन्तरिक राजस्व र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्तहुने राजस्वको योग) अनुपातमा तय गर्न सकिन्छ।
- आन्तरिक ऋणको सीमा राजस्व प्राप्तिको अनुपातमा 95% निश्चित गर्न सकिन्छ।

परिच्छेद ३ - तथ्याङ्क विश्लेषण

३.१. समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू

सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्दा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम हुने गरी गर्नु पर्दछ। यस क्रममा मुख्यतः ऋण तिर्न सक्ने क्षमता तथा थप ऋण परिचालनका लागि वित्तीय आधार के कस्तो छ विश्लेषण गर्नु पर्दछ। समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरेर मात्र सार्वजनिक ऋण परिचालनको निक्कै गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक ऋणको सीमा तय गर्दा विश्लेषण गर्न आवश्यक तथा उपयुक्त हुने समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन, आर्थिक वृद्धिदर, भुक्तानी गर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणको दायित्व, कुल गार्हस्थ्य वचत तथा लगानी, सरकारी राजस्व र खर्च, निर्यात, भुक्तानी सन्तुलन, विप्रेषण आय आदि पर्दछन्।

आन्तरिक ऋणको सीमा तय गर्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन, आर्थिक वृद्धिदर, भुक्तानी गर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणको दायित्व, कुल गार्हस्थ्य वचत तथा लगानी, सरकारी राजस्व र खर्च, विप्रेषण आय आदि समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गर्न आवश्यक तथा उपयुक्त हुने देखिन्छ।

यसरी विश्लेषण गर्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग भुक्तानी गर्न बाँकी सार्वजनिक ऋण दायित्वको अनुपातले अर्थतन्त्रमा रहेको सार्वजनिक ऋणको भारलाई मापन गर्दछ। यसैका आधारमा थप ऋण परिचालनका लागि रहेको सरकारको वित्तीय आधार के कस्तो छ त्यसको पहिचान गरिन्छ।

राजस्वसँगको आन्तरिक ऋणको अनुपातले आन्तरिक ऋण तिर्न सक्ने क्षमता आँकलन गर्ने गरिन्छ। सरकारी खर्चको प्रवृत्ति तथा त्यसबाट प्राप्त हुने प्रतिफल विशेषतः पूँजीगत खर्चमा हुने बढोत्तरी, कुल गार्हस्थ्य वचत तथा लगानी र विप्रेषण आयको स्थितिले पनि सरकारले परिचालन गर्न सक्ने आन्तरिक ऋणको परिमाण आँकलन गर्न मद्दत गर्दछ।

३.२ सार्वजनिक ऋण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रवृत्ति र नेपालको तुलना

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले प्रकाशन गरेको विश्वव्यापी ऋणको तथ्याङ्क (Global debt data base) अनुसार सङ्घीय प्रणाली अवलम्बन गरेका केही मुलुकहरूको पछिल्लो १० वर्षको सार्वजनिक ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात स्थिति तालिका नं. १, २ र ३ बमोजिम रहेको पाइन्छ। उक्त कोषले प्रकाशन गरेको विश्वव्यापी ऋणको तथ्याङ्क (Global debt data base) मा समग्र सरकारी क्षेत्रको ऋण (General Government Debt) र केन्द्र सरकारको ऋण (Central Government Debt) रहेको छ। समग्र सरकारी क्षेत्रको ऋणबाट केन्द्र सरकारको ऋण घटाएर यहाँ केन्द्र सरकार बाहेका अन्य सरकारको ऋण दायित्वको आँकलन गरिएको छ, जुन तथ्याङ्क अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले प्रकाशन गरेको भने होइन। सङ्घीय प्रणाली अवलम्बन गरेका केही मुलुकहरूलाई यहाँ उन्नत अर्थव्यवस्था भएका (Advanced Economies), उदीयमान बजार अर्थव्यवस्था भएका (Emerging Market Economies) र कम आय भएका देशहरू (Low Income Countries)को समूहमा राखेर विश्लेषण गरिएको छ।

तालिका नं. १: उन्नत अर्थव्यवस्था (Advanced Economics) भएका देशहरू
समग्र सरकारी क्षेत्रको ऋण (General Government Debt)

देश	वर्ष									
	२०१०	२०११	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
अष्ट्रेलिया	२०.३९	२४.०७	२७.५४	३०.५०	३४.०३	३७.७०	४०.४९	४१.०८	४१.६६	४६.२८
अष्ट्रिया	८२.४२	८२.१८	८१.६६	८१.०१	८३.७६	८४.४०	८२.६२	७८.४१	७३.९६	७०.३५
बेल्जियम	१००.२७	१०३.४९	१०४.८१	१०५.४९	१०६.९९	१०५.१७	१०४.९०	१०१.७६	९९.९०	९८.७५
क्यानाडा	८१.२२	८१.७८	८५.४१	८६.०९	८५.५८	९१.१९	९१.७३	९०.५५	८९.७५	८८.६२
जर्मनी	८२.३८	७९.८०	८१.१४	७८.७२	७५.६७	७२.२१	६९.१९	६४.९९	६१.६३	५९.५२
रसिया	१०.११	१०.३४	११.१७	१२.३५	१५.१४	१५.२९	१४.८५	१४.३१	१३.५२	१३.९१
स्पेन	६०.५२	६९.८५	८६.३१	९५.७८	१००.७०	९९.३०	९९.१७	९८.५६	९७.६०	९५.४७
स्वीजरल्याण्ड	४२.५४	४२.८५	४३.७६	४३.०५	४३.०९	४३.०३	४१.९३	४२.७०	४०.९६	४२.१४
अमेरिका	९५.४८	९९.८२	१०३.३२	१०४.८८	१०४.५५	१०४.७१	१०६.६५	१०५.७९	१०६.७३	१०८.६८

केन्द्र सरकारको ऋण (Central Government Debt)

देश	२०१०	२०११	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
अष्ट्रेलिया	१४.२६	१७.००	१९.२४	२१.२५	२४.५८	२८.४१	३१.५५	३२.२६	३२.८२	३४.८२
अष्ट्रिया	५९.७४	५९.०६	५९.४८	५९.८८	५८.९०	५७.८४	५८.१४	५७.०५	५४.८७	५२.३७
बेल्जियम	८५.७७	८८.४७	८८.९७	८९.६१	९०.०४	८८.८३	८९.१२	८६.८१	८५.०५	८३.८२
क्यानाडा	४३.२७	४४.२३	४५.३५	४१.५८	३९.८५	४२.४६	४१.६४	३९.३१	३६.८४	३६.८२
जर्मनी	५२.००	४९.८८	५०.५४	४९.४४	४७.६९	४५.३४	४३.५९	४१.४४	३९.४३	३७.६९
रसिया	८.३८	८.८९	९.५७	११.०६	१३.७९	१४.१५	१३.८५	१३.४९	१२.८२	१३.११
स्पेन	५१.३८	५८.६४	७३.८२	८३.२५	८७.३३	८७.१७	८६.९४	८७.०५	८७.११	८५.२२
स्वीजरल्याण्ड	१७.११	१६.७७	१६.८३	१६.४३	१५.७८	१५.०२	१४.०१	१४.५१	१३.२०	तथ्याङ्क छैन
अमेरिका	७३.९३	७८.८२	८३.०८	८५.४३	८६.०४	८६.७६	८९.१२	८८.७१	९०.३७	९२.५७

केन्द्र सरकार बाहेका अन्य सरकारी ऋण (General Government Debt - Central Government Debt)

देश	२०१०	२०११	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
अष्ट्रेलिया	६.१३	७.०७	८.३०	९.२४	९.४५	९.२९	८.९५	८.८१	८.८४	११.४६
अष्ट्रिया	२२.६८	२३.११	२२.१८	२१.१४	२४.८६	२६.५६	२४.४८	२१.३६	१९.०९	१७.९८
बेल्जियम	१४.५१	१५.०३	१५.८४	१५.८७	१६.९५	१६.३४	१५.७८	१४.९६	१४.८४	१४.९३
क्यानाडा	३७.९५	३७.५५	४०.०६	४४.५१	४५.७३	४८.७३	५०.०९	५१.२४	५२.९०	५१.७९
जर्मनी	३०.३८	२९.९२	३०.६०	२९.२७	२७.९८	२६.८६	२५.६०	२३.५५	२२.२०	२१.८४
रसिया	१.७२	१.४५	१.५९	१.२९	१.३५	१.१४	१.००	०.८२	०.७०	०.८०
स्पेन	९.१३	११.२१	१२.४९	१२.५३	१३.३७	१२.१४	१२.२३	११.५०	१०.४९	१०.२५
स्वीजरल्याण्ड	२५.४३	२६.०८	२६.९३	२६.६२	२७.३१	२८.०२	२७.९२	२८.२०	२७.७६	तथ्याङ्क छैन
अमेरिका	२१.५५	२१.०१	२०.२४	१९.४५	१८.५२	१७.९४	१७.५३	१७.०८	१६.३७	१६.११

उन्नत अर्थव्यवस्था (Advanced Economies) भएका देशहरूमा सार्वजनिक ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात स्थिति सन् २०१९ मा समग्र सरकारी क्षेत्रको ऋण (General Government Debt) तर्फ सबै भन्दा अधिक अमेरिकाको १०८.६८%, मध्यम अष्ट्रियाको ७०.३५% र न्यूनतम रसियाको १३.९१% रहेको देखिन्छ । केन्द्र सरकारको ऋण (Central Government Debt) तर्फ सबै भन्दा अधिक अमेरिकाको ९२.५७%, मध्यम जर्मनीको ३७.६९% र न्यूनतम रसियाको १३.९१% रहेको देखिन्छ । समग्र सरकारी क्षेत्रको ऋणबाट केन्द्र सरकारको ऋण घटाएर केन्द्र सरकार बाहेका अन्य सरकारको ऋण दायित्वको आँकलन गर्दा उक्त अवधिमा सबै भन्दा अधिक क्यानडाको ५१.७९%, मध्यम अमेरिकाको १६.११% र न्यूनतम रसियाको ०.८०% रहेको देखिन्छ ।

तालिका नं. २: उदीयमान बजार अर्थव्यवस्था (Emerging Market Economies) भएका देशहरू

समग्र सरकारी क्षेत्रको ऋण (General Government Debt)

देश	वर्ष									
	२०१०	२०११	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
ब्राजिल	६२.४३	६०.६३	६१.६१	५९.५९	६१.६२	७१.७३	७७.४२	८२.७७	८६.१९	८८.७१
भारत	६६.०४	६८.२९	६७.६६	६७.३८	६६.८३	६८.७८	६८.७१	६९.४२	६९.५८	७२.३४
मलेसिया	५१.२१	५१.९०	५३.७९	५५.६६	५५.३७	५६.९७	५५.७९	५४.४०	५५.५४	५७.२४
यूनाइटेड अरब इमिरेट्स	१९.४७	२१.४७	२१.२१	१६.०२	१४.१९	१६.६५	१९.३७	२१.६२	२०.९१	२७.२७

केन्द्र सरकारको ऋण (Central Government Debt)

देश	२०१०	२०११	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
ब्राजिल	६१.३२	५९.३४	५९.८५	५७.२३	५८.४६	६७.५४	७३.४२	७८.६३	८१.७०	८४.१९
भारत	४४.७४	४५.७७	४७.०९	४६.९८	४६.०३	४५.७७	४५.५३	४४.२५	४३.९६	४६.१६
मलेसिया	४८.८७	४९.३३	५०.९२	५२.२६	५१.९४	५३.५७	५१.८९	५०.०५	५१.२०	५२.४९
मेक्सिको	२६.९०	२७.६६	२८.१५	३०.७६	३२.६२	३४.९७	३७.००	३५.२१	३५.३५	३६.४४
पाकिस्तान	६०.७२	५८.९८	६३.४२	६४.४५	६३.५३	६३.३२	६७.६५	६७.०६	७२.०८	८५.५६
दक्षिण अफ्रिका	३४.६८	३८.२३	४१.००	४४.१०	४६.९९	४९.३३	५१.४६	५३.०२	५६.७१	६२.१५

केन्द्र सरकार बाहेका अन्य सरकारको ऋण (General Government Debt - Central Government Debt)

देश	२०१०	२०११	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
ब्राजिल	१.११	१.२९	१.७६	२.३७	३.१६	४.१९	४.००	४.१४	४.४९	४.५२
भारत	२१.२९	२२.५२	२०.५७	२०.४०	२०.८०	२३.००	२३.१८	२५.१७	२५.६१	२६.१८
मलेसिया	२.३५	२.५७	२.८६	३.४०	३.४४	३.४०	३.९०	४.३५	४.३५	४.७५

उदीयमान बजार अर्थव्यवस्था (Emerging Market Economies) भएका देशहरूमा सार्वजनिक ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात स्थिति सन् २०१९मा समग्र सरकारी क्षेत्रको ऋण (General Government Debt) तर्फ सबै भन्दा अधिक ब्राजिलको ८८.७१%, मध्यम मलेसियाको

५७.२४% र न्यूनतम यूनाइटेड अरब इमिरेट्सको २७.२७% रहेको देखिन्छ । केन्द्र सरकारको ऋण (Central Government Debt) तर्फ सबै भन्दा अधिक पाकिस्तानको ८५.५६%, मध्यम दक्षिण अफ्रिकाको ६२.१५% र न्यूनतम मेक्सिकोको ३६.४४% रहेको देखिन्छ । समग्र सरकारी क्षेत्रको ऋणबाट केन्द्र सरकारको ऋण घटाएर केन्द्र सरकार बाहेका अन्य सरकारको ऋण दायित्वको आँकलन गर्दा उक्त अवधिमा सबै भन्दा अधिक भारतको २६.१८%, मध्यम मलेसियाको ४.७५% र न्यूनतम ब्राजिलको ४.५२% रहेको देखिन्छ ।

तालिका नं. ३: कम आय भएका देशहरू (Low income countries)

समग्र सरकारी क्षेत्रको ऋण (General Government Debt)

देश	२०१०	२०११	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
इथियोपिया	३९.६१	४५.३३	४२.१८	४७.५०	४७.५५	५४.४६	५५.८३	५७.७२	६१.११	५७.६०
नाइजेरिया	तथ्याङ्क छैन	१७.४३	१७.५८	१८.२९	१७.५४	२०.३३	२३.४१	२५.३४	२७.६६	२९.१४

केन्द्र सरकारको ऋण (Central Government Debt)

देश	२०१०	२०११	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
नाइजेरिया	९.४५	१०.२३	१०.४२	१०.४८	१०.५८	११.५०	१४.१७	१५.९९	२४.९७	२६.४६
नेपाल	३४.०४	३१.६६	३४.२६	३२.१७	२८.१७	२५.५८	२७.८६	२६.०९	३०.२४	३०.०७
सुडान	७४.५७	७८.११	११७.६७	१०५.७५	८४.४३	९२.१५	१२७.८९	१५९.६४	१८५.६१	२००.३७

केन्द्र सरकार बाहेका अन्य सरकारको ऋण (General Government Debt - Central Government Debt)

देश	२०१०	२०११	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
नाइजेरिया	तथ्याङ्क छैन	७.२०	७.१६	७.८१	६.९६	८.८३	९.२४	९.३५	२.६९	२.६८

कम आय भएका देशहरू (Low income countries)मा सार्वजनिक ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात स्थिति सन् २०१९मा समग्र सरकारी क्षेत्रको ऋण (General Government Debt) तर्फ इथियोपियाको ५७.६% र नाइजेरियाको २९.१४% रहेको देखिन्छ । केन्द्र सरकारको ऋण (Central Government Debt) तर्फ सबै भन्दा अधिक सुडानको २००.३७%, मध्यममा नेपालको ३०.०७% र न्यूनतम नाइजेरियाको २६.४६% रहेको देखिन्छ । समग्र सरकारी क्षेत्रको ऋणबाट केन्द्र सरकारको ऋण घटाएर केन्द्र सरकार बाहेका अन्य सरकारको ऋण दायित्वको आँकलन गर्दा उक्त अवधिमा नाइजेरियाको २.६८% रहेको देखिन्छ ।

सङ्घीय प्रणाली अवलम्बन गरेका केही मुलुकहरूको सार्वजनिक ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात स्थिति समग्रमा हेर्दा उन्नत अर्थव्यवस्था (Advanced Economics) भएका देशहरूकै ऋण दायित्वको अनुपात अधिक रहेको देखिन्छ । त्यस्तै उदीयमान बजार अर्थव्यवस्था (Emerging Market Economics) भएका देशहरूको ऋण दायित्वको अनुपात मध्यम र कम आय भएका देशहरू (Low income countries) को ऋण दायित्वको अनुपात न्यून रहेको देखिन्छ । सन् २०१९ मा नेपालको सार्वजनिक ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात ३०.०७% रहेको देखिन्छ, जुन अन्य सङ्घीय प्रणाली अवलम्बन गरेका देशहरूको तुलनामा न्यून नै रहेको देखिन्छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष र अन्तर्राष्ट्रिय विकास सङ्गले सन् २००५ अप्रिलमा अनुमोदन गरेको (जसको अन्तिम अद्यावधिक सन् २०१८ जुलाईमा भएको देखिन्छ) कम आय भएका देशहरूको लागि दीगो ऋण व्यवस्थापन ढाँचामा ऋण बहन गर्न सक्ने क्षमता कमजोर भएका देशहरूको लागि सार्वजनिक ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात ३५% सम्म, त्यस्तो क्षमता मध्यम स्तरको भएका देशहरूको लागि सार्वजनिक ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात ५५% सम्म र त्यस्तो क्षमता मजबूद भएका देशहरूको लागि सार्वजनिक ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात ७०% सम्मलाई आदर्शतम सीमाको रूपमा व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यस अनुसार हेर्दा नेपालको सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन आदर्शतम सीमा भित्रै रहेको देखिन्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २०२१ फेब्रुअरी २८ मा प्रकाशन गरेको कम आय भएका देशहरूको दिगो ऋण व्यवस्थापन परीक्षण अनुसार नेपालको ऋण सङ्कटको जोखिम स्तर न्यून रहेको देखिन्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष र विश्व बैंकको सन् २०१९ को संयुक्त अध्ययनले सरकारी वित्त र चालु खाता घाटा, वित्तीय सङ्घीयता र उच्च आर्थिक वृद्धि गर्न सार्वजनिक ऋण/जिडिपि अनुपात मध्यम अवधिमा ३५% र लामो अवधिमा ४८% मा पुग्ने अनुमान गरेको देखिन्छ। ऋणलाई दीगो बनाउन आन्तरिक उत्पादन वृद्धि, निर्यात वृद्धि, संरचनात्मक सुधार गर्नुपर्ने सुझाव रहेको पाइन्छ।

३.३ सार्वजनिक ऋण परिचालनको स्थिति

विकासको आवश्यकतालाई संवोधन गर्न आवश्यक पर्ने खर्च व्यहोर्ने स्रोत राजस्व तथा अनुदानबाट जुट्न नसक्दा नपुग हुने स्रोत सार्वजनिक ऋण परिचालन गरेर व्यवस्थापन गर्ने गरेको पाइन्छ। यसरी सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्न सरकारले घाटा बजेट पेश गर्न सक्ने र बजेट पास भएपछि आवश्यकता तथा उपयुक्तता समेत विचार गरेर ऋण लिने कार्य तालिका तय गरी सोही अनुरूप ऋण लिने गरेको पाइन्छ। विकासका आवश्यकताहरू अधिक रहेको अवस्थामा अर्थतन्त्रको आकारमा भएको वृद्धि सँगै सामान्यतः सार्वजनिक ऋण परिचालनको रकममा पनि वृद्धि हुदै गएको पाइन्छ।

सार्वजनिक ऋण परिचालनको स्थिति देहाय अनुसार रहेको देखिन्छ :

तालिका नं. ४: पछिल्ला १० आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको सार्वजनिक ऋण परिचालनको स्थिति

(रकम रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष									
	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन #	१५६२६८	१७५८३८	१९४९२९	२२३२५३	२४२३६४	२६०८१८	३०७७९४	३४५५९५	३८५८९३	३९१४७०
आन्तरिक ऋण प्राप्ति	४२५२	३६४२	१९०४	१९९८	४२४२	८७७७	८८३४	१४४७५	९६३८	१९४९०
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग आन्तरिक ऋणको अनुपात	२.७२	२.०७	०.९८	०.८९	१.७५	३.३७	२.८७	४.१९	२.५०	४.९८
वैदेशिक ऋण प्राप्ति	१३८५	१५७०	१६५८	२११३	२९२६	४३७७	५८०१	९३४५	९४४०	१६२६९

विवरण	आर्थिक वर्ष									
	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग वैदेशिक ऋणको अनुपात	०.८९	०.८९	०.८५	०.९५	१.२१	१.६८	१.८९	२.७०	२.४५	४.१५
कुल सार्वजनिक ऋण प्राप्ति	५६३७	५२१२	३५६२	४१११	७१६८	१३१५४	१४६३५	२३८२०	१९०७८	३५७५१
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग कुल ऋणको अनुपात	३.६१	२.९६	१.८३	१.८४	२.९६	५.०४	४.७६	६.८९	४.९४	९.१३
साँवा फिर्ता खर्च	१७२२	२०१६	३५१३	४१८८	६४४७	६८१३	६१२७	५५६७	५४३५	५७५४
व्याज खर्च	१२७४	१५१६	१३७४	१२०४	९२७	८६७	१००२	१६२५	२०७२	२६०६
कुल ऋण भुक्तानी (ऋण सेवा खर्च)	२९९६	३५३२	४८८७	५३९२	७३७४	७६८०	७१२९	७१९२	७५०७	८३६०
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग ऋण सेवा भुक्तानी अनुपात	१.९२	२.०१	२.५१	२.४२	३.०४	२.९४	२.३२	२.०८	१.९५	२.१४

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र नेपाल राष्ट्र बैंक

*केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को राष्ट्रिय लेखा तथ्याङ्क अनुसार

आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा रु. ५६ अर्ब ३७ करोड कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ३.६१ % सार्वजनिक ऋण परिचालन भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा रु. ३ खर्ब ५७ अर्ब ५१ करोड कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ९.१३% सार्वजनिक ऋण परिचालन भएको देखिन्छ। माथिको तालिकामा सार्वजनिक ऋण परिचालनको रकम सुरुका तीन आर्थिक वर्षहरूमा क्रमश घट्दो क्रममा रहेकोमा त्यस पछिका आर्थिक वर्षहरूमा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ बाहेकका प्रत्येक आर्थिक वर्षहरूमा बढ्दै गएको देखिन्छ।

वि. सं. २०७२ को महाभूकम्प अघिका ५ वर्षको सामान्य अवस्था र त्यसपछिका ५ आर्थिक वर्षहरूको सार्वजनिक ऋणको तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा महाभूकम्प पश्चातको पुनर्निर्माणका लागि आवश्यक स्रोत व्यवस्थापन गर्न तथा गत आर्थिक वर्षको उत्तरार्धदेखि विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को महामारीका कारण आन्तरिक राजस्व लक्ष्य अनुरूप प्राप्ति हुन नसक्दा सो को भार सार्वजनिक ऋणमा परेको स्पष्ट देखिन्छ। महाभूकम्पभन्दा अघिका ५ आर्थिक वर्षहरूमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र आन्तरिक ऋणको अनुपात न्यूनतम ०.८९% देखि उच्चतम २.७२% सम्म रहेकोमा महाभूकम्प पश्चातको पुनर्निर्माण र कोभिड-१९ को विश्वव्यापी महामारीको अवधिमा न्यूनतम २.५ % देखि उच्चतम ४.९८% सम्म पुगेको देखिन्छ। वैदेशिक ऋणतर्फ सो अनुपात महाभूकम्प अघिका ५ वर्षमा न्यूनतम ०.८५% देखि उच्चतम १.२१% सम्म रहेकोमा महाभूकम्प पश्चातको पुनर्निर्माण र कोभिड-१९ को विश्वव्यापी महामारीको अवधिमा न्यूनतम १.६८% देखि उच्चतम ४.१५% सम्म पुगेको देखिन्छ। यसरी प्राकृतिक प्रकोपको सामना गर्नका लागि ऋणभार थपिँदै गएको अवस्था देखिन्छ।

ऋण सेवा खर्च तर्फ साँवा भुक्तानीको प्रवृत्ति अधिल्ला छु आर्थिक वर्ष सम्म लगातार बढ्दो क्रममा रहेर त्यस पछिका तीन आर्थिक वर्ष सम्म लगातार घट्दो क्रममा रही अन्तिम वर्ष बढेको देखिन्छ भने व्याज भुक्तानीको प्रवृत्ति आर्थिक वर्ष २०६९/७० पछिका चार आर्थिक वर्ष सम्म लगातार घट्दो क्रममा रही त्यस पछिका चार आर्थिक वर्ष सम्म लगातार बढ्दो क्रममा रहेको देखिन्छ।

तालिका नं. ५: पछिल्ला ५ आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणको स्थिति

(रु. करोडमा)

ऋण	आर्थिक वर्ष				
	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७
आन्तरिक ऋण	२,३९,०३	२,८३,७१	३,९१,१६	४,५३,२३	६,१३,७४
वैदेशिक ऋण	३,८८,७६	४,१३,९८	५,२६,१५	५,९४,९३	८,०६,१४
कुल ऋण	६,२७,७९	६,९७,६९	९,१५,३१	१०,४८,१६	१४,१९,८८
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन [#]	२६,०८,१८	३०,७७,१५	३४,५५,९५	३८,५८,९३	३९,१४,७१
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग कुल तिर्न बाँकी ऋणको अनुपात	२४.०७	२२.६७	२६.४९	२७.१६	३६.२७

स्रोत: महालेखा नियन्त्रक कार्यालय (आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को वार्षिक प्रतिवेदन)

[#]केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को राष्ट्रिय लेखा तथ्याङ्क अनुसार

आर्थिक वर्ष २०७२/७३ सम्मको तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणको रकम रु. ६ खर्ब २७ अर्ब ७९ करोड कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा २४.०७% रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा त्यस्तो रकम रु. १४ खर्ब १९ अर्ब ८८ करोड कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ३६.२७% पुगेको देखिन्छ। कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग कुल तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणको अनुपात आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा केही घटेर २२.६७% रहेको भएतापनि सो बाहेकका अन्य आर्थिक वर्षहरूमा त्यस्तो अनुपात बढ्दै गएको देखिन्छ।

३.४ आन्तरिक ऋण निष्कासनको ऐतिहासिक प्रवृत्ति

तालिका नं. ६: आर्थिक वर्ष २०३१/३२ देखि २०७६/७७ सम्मको आन्तरिक ऋण निष्कासनको स्थिति

(रु. करोडमा)

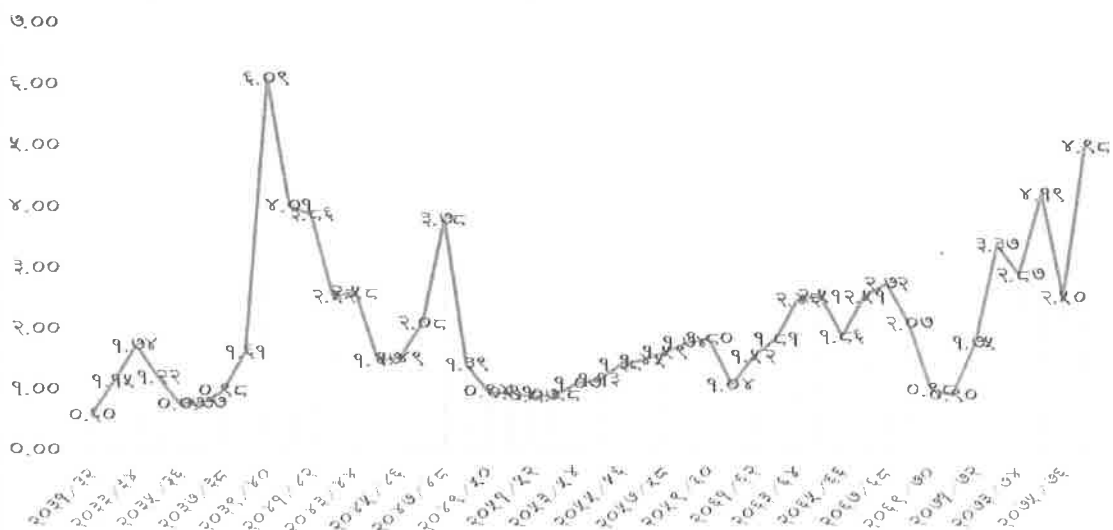
आर्थिक वर्ष	आन्तरिक ऋण निष्कासन	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा आन्तरिक ऋण निष्कासन (%)	आर्थिक वर्ष	आन्तरिक ऋण निष्कासन	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन #	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा आन्तरिक ऋण निष्कासन (%)
२०३१/३२	१०	१६६०	०.६०	२०५४/५	३४०	३००८५	१.१३
२०३२/३३	२०	१७३९	१.१५	२०५५/५६	४७१	३४२०४	१.३८
२०३३/३४	३०	१७२८	१.७४	२०५६/५७	५५०	३७९४९	१.४५
२०३४/३५	२४	१९७३	१.२२	२०५७/५८	७००	४४१५२	१.५९
२०३५/३६	२०	२६१३	०.७७	२०५८/५९	८००	४५९४४	१.७४

आर्थिक वर्ष	आन्तरिक ऋण निष्कासन	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसंगको अनुपातमा आन्तरिक ऋण निष्कासन (%)	आर्थिक वर्ष	आन्तरिक ऋण निष्कासन	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन #	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसंगको अनुपातमा आन्तरिक ऋण निष्कासन (%)
२०३६/३७	१८	२३३५	०.७७	२०३९/४०	८८८	४९२२३	१.८०
२०३७/३८	२५	२५५३	०.९८	२०४०/४१	५६१	५३६७५	१.०४
२०३८/३९	५०	३०९९	१.६१	२०४१/४२	८९४	५८९४१	१.५२
२०३९/४०	२०६*	३३८२	६.०९	२०४२/४३	११८३	६५४०८	१.८१
२०४०/४१	१५८	३९२९	४.०१	२०४३/४४	१७८९	७२७८३	२.४६
२०४१/४२	१८०	४६५९	३.८६	२०४४/४५	२०५०	८१५६६	२.५१
२०४२/४३	१४०	५५७३	२.५२	२०४५/४६	१८४२	९८८२७	१.८६
२०४३/४४	१६४	६३८६	२.५८	२०४६/४७	२९९१	११९२७७	२.५१
२०४४/४५	११३	७६९१	१.४७	२०४७/४८	४२५२	१५६२६८	२.७२
२०४५/४६	१३३	८९२७	१.४९	२०४८/४९	३६४२	१७५८३८	२.०७
२०४६/४७	२१५	१०३४२	२.०८	२०४९/५०	१९०४	१९४९२९	०.९८
२०४७/४८	४५५	१२०३७	३.७८	२०५०/५१	१९९८	२२३२५३	०.९०
२०४८/४९	२०८	१४९४९	१.३९	२०५१/५२	४२४२	२४२३६४	१.७५
२०४९/५०	१६२	१७१४९	०.९४	२०५२/५३	८७७७	२६०८१८	३.३७
२०५०/५१	१८२	१९९२७	०.९१	२०५३/५४	८८३४	३०७७१४	२.८७
२०५१/५२	१९०	२१९१८	०.८७	२०५४/५५	१४४७५	३४५५९५	४.१९
२०५२/५३	२२०	२४८९१	०.८८	२०५५/५६	९६३८	३८५८९३	२.५०
२०५३/५४	३००	२८०५१	१.०७	२०५६/५७	१९४९०	३९१४७०	४.९८

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय (आर्थिक ड्यासबोर्ड र * बजेट वक्तव्य) महालेखा नियन्त्रक कार्यालय (आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को वार्षिक प्रतिवेदन)
अन्तिम १० आ.व.को कुल गार्हस्थ्य उत्पादन केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को राष्ट्रिय लेखा तथ्याङ्क अनुसार

आर्थिक वर्ष २०३१/३२ देखिको आन्तरिक ऋणको प्रवृत्ति हेर्दा सो आर्थिक वर्षमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसंगको अनुपातमा ०.६०% (न्यूनतम) आन्तरिक ऋण निष्कासन भएकोमा आर्थिक वर्ष २०३९/४० मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसंगको अनुपातमा ६.०९% (सर्वाधिक) आन्तरिक ऋण निष्कासन भएको देखिन्छ। पछिल्लो चरणमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा उक्त अनुपात घटेर सो आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ०.८९% हुँदै आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा आइपुग्दा पुनः बढ्दै गएर कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसंगको अनुपातमा ४.९८% आन्तरिक ऋण निष्कासन भएको देखिन्छ।

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसंगको अनुपातमा आन्तरिक ऋण निष्कासन (%)

३.५ सङ्घीय संरचनामा सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट परिचालित आन्तरिक ऋण

नेपाल सरकार

नेपाल सरकारले बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको रूपमा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने गरेको पाइन्छ। नेपाल सरकारले सरकारी वित्तको समुचित परिचालन गर्नको लागि प्रचलित कानूनको अधिनमा रही आवश्यक सम्झौताको परिमाणमा एकै पटक वा पटक पटक गरी कुनै एक वा एक भन्दा बढी प्रकारको ऋणपत्र निष्कासन गरी आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने गरेको पाइन्छ। नेपाल सरकारले ट्रेजरी बिल, विकास ऋणपत्र, राष्ट्रिय बचतपत्र, नागरिक बचतपत्र र वैदेशिक रोजगार बचतपत्रजस्ता आन्तरिक ऋणका उपकरणहरूको प्रयोग गरी ऋण उठाउने गरेको पाइन्छ। आन्तरिक ऋण निष्कासन सम्बन्धी काम नेपाल सरकारको तर्फबाट नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्ने गरेको पाइन्छ। सार्वजनिक ऋण सम्बन्धी कार्य एकीकृत रूपमा सम्पादन गर्न सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयको स्थापना गरी गत आर्थिक वर्ष देखि सञ्चालनमा रहेको पाइन्छ।

आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ र २०७६/०७७ को लागि नेपाल सरकारले प्रक्षेपित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५% मा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्ने र सोको उपयोग पुँजी निर्माणमा गर्ने गरी राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको देखिन्छ। त्यस्तै आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को लागि नेपाल सरकारले प्रक्षेपित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५.५% मा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्ने र सोको उपयोग उच्च तथा दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न मद्दत पुग्ने गरी राष्ट्रिय पुँजी निर्माणमा सहयोग पुग्ने गरी गर्ने तर अनुत्पादक क्षेत्रमा, साधारण प्रकृतिका र प्रशासनिक खर्चका लागि उपयोग नगर्ने गरी राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको देखिन्छ।

नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा रु. १ खर्ब ७२ अर्ब र आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा रु. १ खर्ब ९५ अर्ब आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेटमा अनुमान गरेकोमा क्रमसः रु. ९६ अर्ब ३८ करोड २० लाख र रु. १ खर्ब ९४ अर्ब ६४ करोड २३ लाख आन्तरिक ऋण उठाएको देखिन्छ जुन राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको सीमा भित्रै रहेको देखिन्छ। त्यस्तै आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को लागि नेपाल सरकारले रु. २ खर्ब २५ अर्ब आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेटमा अनुमान गरेको देखिन्छ जुन अनुमान राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको सीमा भित्रै रहेको र सोही अनुसार ऋण उठाउने कार्य जारी रहेको पाइन्छ। आन्तरिक ऋणको परिचालन कुन योजनाका लागि कुन खर्च शीर्षमा गर्ने वा कुन खर्च शीर्षकमा गरियो भनेर बजेट तथा कार्यक्रमगत रूपमा बजेट वक्तव्य तथा व्यय अनुमानको विवरण (खर्च शीर्षकगत र स्रोत गत समेत) मा स्पष्ट उल्लेख भएको अवस्था भने देखिदैन।

आन्तरिक ऋण परिचालनको स्थिति देहाय अनुसार रहेको देखिन्छ :

तालिका नं. ७: पछिल्ला ५ आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको आन्तरिक ऋण निष्कासनको स्थिति

(रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष				
	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७
कुल निष्कासन	८७,७७.४५	८८,३३.७८	१,४४,७५.०९	९६,३८.२०	१,९४,६४.२३
ट्रेजरी बिल	२०,५०.००	३३,००.००	७१,९५.८७	२६,४३.५०	९३,००.००
विकास ऋणपत्र	६२,००.००	५५,००.००	७२,००.००	६९,९४.७०	१,००,००.००
राष्ट्रिय बचतपत्र	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००
नागरिक बचतपत्र	५,००.००	२८.५७	७५.११	०.००	१,६०.५२
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	२७.४५	५.२१	४.१२	०.००	३.७१
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन [#]	२६,०८.१८.००	३०,७७,१५.००	३४,५५.९५.००	३८,५८,९३.००	३९,१४,७०.००
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग कुल निष्कासनको अनुपात	३.३७	२.८७	४.१९	२.५०	४.९७
कुल भुक्तानी	५०,४०.२४	३८,७८.५१	३७,५६.२९	३४,३१.३१	३४,३९.७९
ट्रेजरी बिल	२४,२९.९०	३८,६४.९९	३७,५२.००	२४,४९.००	२४,५७.४८
विकास ऋणपत्र	१०,१७.००	०.००	०.००	८,५०.००	७,४०.००
राष्ट्रिय बचतपत्र	१५,६८.००	०.००	०.००	९०.६५	०.००
नागरिक बचतपत्र	२५.००	१२.६६	०.००	३४.०२	२३३.९४
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	०.३४	०.८७	४.२९	७.६४	८.३७
खुद निष्कासन	३७,३७.२१	४९,५५.२७	१,०७,१८.८१	६२,०६.८९	१,६०,२४.४४
ट्रेजरी बिल	-३,७९.९०	-५,६४.९९	३४,४३.८७	१,९४.५०	६८,४२.५२
विकास ऋणपत्र	५१,८३.००	५५,००.००	७२,००.००	६१,४४.७०	९२,६०.००
राष्ट्रिय बचतपत्र	-१५,६८.००	०.००	०.००	-९०.६५	०.००
नागरिक बचतपत्र	४,७५.००	१५.९१	७५.११	-३४.०२	-७३.४२
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	२७.११	४.३४	-०.१७	-७.६४	-४.६६

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को राष्ट्रिय लेखा तथ्याङ्क अनुसार

आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा रु. ८७ अर्ब ७७ करोड ४५ लाख कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ३.३७% आन्तरिक ऋण निष्कासन भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा रु. १ खर्ब ९४ अर्ब ६४ करोड २३ लाख कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ४.९७% आन्तरिक ऋण निष्कासन भएको देखिन्छ। कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा आन्तरिक ऋण निष्कासनको अनुपात कुनै आर्थिक वर्षमा बढ्ने त कुनै आर्थिक वर्षमा घट्ने गरेको देखिन्छ। आन्तरिक ऋण निष्कासनको रकम आर्थिक वर्ष २०७५/७६ बाहेकका अन्य आर्थिक वर्षहरूमा बढ्दै गएको देखिन्छ तथापि न्यून आयस्तर भएका देशहरूका लागि आन्तरिक ऋण परिचालनको आदर्शतम मानिएको अनुपात अर्थात् कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५% को सीमाभित्रै आन्तरिक ऋण निष्कासन भएको देखिन्छ।

तालिका नं. ८: पछिल्ला ५ आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋणको स्थिति

(रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष				
	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७
ट्रेजरी बिल	१,१६,०६	१,१०,४१	१,४४,८५	१,४६,७९	२,१५,२२
विकास ऋणपत्र	१,०८,९०	१,६३,९०	२,३५,९०	२,९७,३५	३,८९,९५
राष्ट्रिय बचतपत्र	९०.६५	९०.६५	९०.६५	०.००	०.००
नागरिक बचतपत्र	७,८१	७,९७	८,७१	८,३८	७,६४
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	४९	५३	५३	४५	४१
कुल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण	२,३४,१६	२,८३,७१	३,९०,९०	४,५२,९७	६,१३,२१
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन [#]	२६,०८,१८	३०,७७,१५	३४,५५,९५	३८,५८,९३	३९,१४,७१
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग कुल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋणको अनुपात	८.९८	९.२२	११.३१	११.७४	१५.६६

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

[#] केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को राष्ट्रिय लेखा तथ्याङ्क अनुसार

आर्थिक वर्ष २०७२/७३ सम्मको कुल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋणको रकम रु. २ खर्ब ३४ अर्ब १६ करोड कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ८.९८% रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा त्यस्तो रकम रु. ६ खर्ब १३ अर्ब २१ करोड कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा १५.६६% पुगेको देखिन्छ। कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग कुल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋणको अनुपात हरेक आर्थिक वर्ष बढ्दै गएको देखिन्छ।

प्रदेश सरकार

आर्थिक वर्ष २०७५/७६ र २०७६/७७ मा सङ्घीय सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट र प्रदेश तहको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १० %मा तथा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को हकमा १२% मा नबढ्ने गरी प्रदेश सरकारले आन्तरिक ऋण उठाउन सक्ने र त्यसको उपयोग पुँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभका क्षेत्रमा परिचालन गर्ने तर अनुत्पादक क्षेत्रमा, साधारण प्रकृतिका र प्रशासनिक खर्चका लागि उपयोग नगर्ने गरी राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको देखिन्छ। यसमा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा प्रदेश नं. २ ले रु. १ अर्ब, गण्डकी प्रदेशले रु. ८० करोड र कर्णाली प्रदेशले रु १ अर्ब आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेटमा अनुमान गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा प्रदेश नं. २ ले रु. १ अर्ब ३० करोड, गण्डकी प्रदेशले रु. ९८ करोड ८३ लाख ९२ हजार र कर्णाली प्रदेशले रु. ७५ करोड आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेटमा अनुमान गरेको देखिन्छ। त्यस्तै आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को लागि प्रदेश नं. २ ले रु. १ अर्ब र गण्डकी प्रदेशले रु. १ अर्ब आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेटमा अनुमान गरेको देखिन्छ। सो बाहेकका प्रदेशले आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेटमा अनुमान गरेको देखिदैन।

त्यसरी गरिएको अनुमान मध्ये आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा कर्णाली प्रदेशले गरेको अनुमान राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको सीमा भन्दा बढी हुन गएको र सो बाहेकका अन्य

अनुमानहरू तीन आर्थिक वर्षकै राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको सीमामा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउन अनुमान गरेको देखिन्छ। आन्तरिक ऋणको उपयोग कुन खर्च शीर्षकमा गर्ने भनेर तथ्याङ्कगत रूपमा सम्बन्धित प्रदेशको बजेट वक्तव्य तथा व्यय अनुमानको विवरण (खर्च शीर्षकगत र स्रोतगत समेत) मा स्पष्ट उल्लेख भएको अवस्था भने देखिदैन। हालसम्म कुनै पनि प्रदेशले आन्तरिक ऋण उठाएको भने देखिदैन। प्रदेशहरूले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न आवश्यक पर्ने थप कानुनी, संरचनात्मक र प्रक्रियात्मक व्यवस्था हुन बाँकीनै रहेको अवस्था देखिन्छ।

स्थानीय तह

आर्थिक वर्ष २०७५/७६ र २०७६/७७ को लागि प्रत्येक स्थानीय तहले सङ्घीय सरकार र प्रदेश सञ्चित कोषबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट र स्थानीय तहको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १०% मा तथा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को हकमा १२% मा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्ने र सोको परिचालन पुँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील, रोजगारमूलक तथा आन्तरिक आय बढाउने क्षेत्रमा गर्ने तर साधारण प्रकृतिका र प्रशासनिक खर्चका लागि उपयोग नगर्ने गरी राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको देखिन्छ। यसमा आर्थिक वर्ष २०७५/७६, २०७६/७७ र २०७७/७८ मा स्थानीय तहहरूले आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेटमा अनुमान गरेको देखिदैन भने त्यसको कार्यान्वयन सम्बन्धी सम्पूर्ण विवरण तथा तथ्याङ्क सहितको आधिकारिक एकीकृत विवरण पनि उपलब्ध छैन। साथै स्थानीय तहहरूले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न आवश्यक पर्ने थप कानुनी, संरचनात्मक र प्रक्रियात्मक व्यवस्था हुन बाँकीनै रहेको अवस्था देखिन्छ। यस अवधिमा कुनै पनि स्थानीय तहले खुला बजारबाट आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको भने देखिदैन। तथापि नगर विकास कोषबाट आर्थिक वर्ष २०५९/६० देखि आर्थिक वर्ष २०७५/७६ सम्मको अवधिमा विभिन्न ४३ स्थानीय तहहरूमा शहरी पूर्वाधार सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न रु. ३ अर्ब ८९ करोड ऋण लगानी भएको पाइन्छ। त्यस्तो ऋण लगानीको रकम न्यूनतम रु. १७ लाख देखि अधिकतम रु. ६६ करोड २८ लाख सम्म रहेको र भुक्तानी गर्ने अवधि न्यूनतम ५ वर्षदेखि अधिकतम २० वर्षसम्म रहेको देखिन्छ।

३.६ बजेट, खर्च, राजस्व र आन्तरिक ऋण बीचको आवद्धता

आन्तरिक ऋण लिनुको मूल उद्देश्य घाटा बजेटको व्यवस्थापन गर्नु वा बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत जुटाउनु हो। सरकारले आफ्नो नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने खर्च राजस्व र अनुदानले नधान्ने अवस्थामा नपुग स्रोतका लागि ऋण लिएर व्यवस्थापन गर्ने गर्दछ। यसरी खर्च व्यवस्थापन गर्दा कुन कार्यक्रमका लागि आवश्यक पर्ने खर्च कुन स्रोतबाट जुटाउने हो त्यसको अनुमान गरिएको हुन्छ। तसर्थ बजेट, खर्च, राजस्व र आन्तरिक ऋणका बीचमा आवद्धता हुन्छ र हुनु पनि पर्दछ। पछिल्ला १० आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको बजेट (विनियोजन तथा खर्च), राजस्व (अनुमान तथा संकलन) र आन्तरिक ऋण परिचालन (अनुमान तथा प्राप्ति) को स्थिति निम्न अनुसार रहेको देखिन्छ।

तालिका नं. ९: बजेट विनियोजन, खर्च, राजस्व र आन्तरिक ऋणको अवस्था

(रु. अर्बमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष									
	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७
बजेट विनियोजन	३३७.९०	३८४.९०	४०४.८२	४१७.२४	६१८.१०	८१९.४६	१०४८.९२	१२७८.९९	१३१५.१६	१५३२.९६
चालु खर्च	१९०.३२	२६६.६१	२७९.०१	३५३.४२	३९८.९५	४८४.२६	६१७.१६	८०३.५३	८४५.४५	९५७.१०
पूँजीगत खर्च	१२९.५४	७२.६१	६६.९३	८५.१०	११६.७६	२०८.८८	३१९.९५	३३५.१७	३१३.९९	४०८.००
वित्तीय व्यवस्था	१८.०४	४५.६८	५९.६८	७८.७२	१०२.३९	१२६.३२	१९९.८१	१४०.२९	१५५.७२	१६७.८६
कुल खर्च	२९५.३६	३३९.१७	३५८.६४	४३५.०५	५१९.१६	६०९.०२	८३७.२५	१०८७.२८	११९०.४६	१०९१.१३
चालु खर्च	२१०.१६	२४३.४६	२४७.४६	३०३.५३	३३९.४१	३७१.३०	५१८.६२	६९६.९२	७१६.४२	७८४.१५
पूँजीगत खर्च	४७.३३	५१.३९	५४.६०	६६.६९	८८.८४	१२३.२५	२०८.७५	२७०.७१	२४९.५६	१८९.०८
वित्तीय व्यवस्था	३७.८७	४४.३२	५६.५८	६४.८३	१०३.३१	१०६.४७	१०९.८८	११९.६५	१५२.४८	११७.९०
खर्च प्रतिशत	८७.४१	८८.१२	८८.५९	८४.११	८६.००	७३.३४	७९.८२	८५.०१	८४.४४	७१.१८
चालु खर्च	११०.४३	९१.३२	८८.६९	८५.८८	८५.०८	७६.६७	८४.०३	८६.७३	८४.७४	८१.९३
पूँजीगत खर्च	३६.५४	७०.७८	८२.५६	७८.३७	७६.०९	५९.०१	६६.९२	८०.७७	७६.९३	४६.३४
वित्तीय व्यवस्था	२०९.९२	९७.०२	९४.८१	८२.३६	१००.९०	८४.२९	९१.७१	८५.२९	९७.९२	७०.२४
राजस्व अनुमान	२१६.६४	२४१.७७	२८९.६०	३५४.५०	४२२.९०	४७५.०१	५६५.८९	७३०.०५	८३१.११	९८१.९३
राजस्व संकलन	१९८.३८	२४४.३७	२९६.०२	३५६.६२	४०५.८७	४८९.९६	६०९.१८	७२६.७२	७३१.३७	७५२.३५
संकलन प्रतिशत	९१.५७	१०१.०८	१०२.२२	१००.६०	९५.९७	१०१.४६	१०७.६५	९९.५४	८७.९८	७६.६८
आन्तरिक ऋण अनुमान	३३.६८	३७.४१	३८.००	४४.००	५२.७५	८८.००	१११.००	१४५.००	१७२.००	१९५.००
आन्तरिक ऋण प्राप्ति	४२.५१	३६.४१	१९.०४	१९.९८	४२.४२	८७.७७	८८.३३	१४४.७५	९६.३८	१९४.९०
आन्तरिक ऋण प्राप्ति प्रतिशत	१२६.२२	९७.३३	५०.११	४५.४१	८०.४२	९९.७५	७९.५८	९९.८३	५६.०३	९९.९५

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय (बजेट वक्तव्यहरू, आर्थिक सर्वेक्षण २०७६/७७) र महालेखा नियन्त्रक कार्यालय (आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को प्रतिवेदन)

माथिको तालिकाबाट अधिकतम खर्च आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा विनियोजित बजेटको ८८.५९% सम्म भएको देखिन्छ भने न्यूनतममा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा विनियोजित बजेटको ७१.१८% मात्र खर्च भएको देखिन्छ । उक्त आर्थिक वर्षहरूमा आन्तरिक ऋण अनुमानको तुलनामा क्रमशः ५०.११% र ९९.९५ % प्राप्ति भएको देखिन्छ । यसमा एकातिर अधिकतम मात्रामा बजेट खर्च भएको आर्थिक वर्षमा आन्तरिक ऋण अनुमानको तुलनामा कम मात्र उठाएको देखिन्छ भने अर्को तर्फ न्यून मात्रामा बजेट खर्च भएको आर्थिक वर्षमा बजेटमा अनुमान गरेको आन्तरिक ऋण पुरै नै उठाएको देखिन्छ । उक्त आर्थिक वर्षहरूको पूँजीगत खर्च हेर्दा अधिकतम मात्रामा बजेट खर्च भएको आर्थिक वर्षमा पूँजीगत खर्च पनि अधिकतम मात्रामा (८२.५६%) खर्च भएको देखिन्छ भने अर्को तर्फ न्यून मात्रामा बजेट खर्च भएको आर्थिक वर्षमा पूँजीगत खर्च पनि न्यून मात्र (४६.३४%) खर्च भएको देखिन्छ । आन्तरिक ऋणको परिचालन पूँजी निर्माणमा सहयोग पुग्ने गरी गर्नु पर्नेमा यो स्थितिले त्यसलाई पुष्ट्याई गर्न सकेको पाइदैन । उक्त आर्थिक वर्षहरूमा राजस्व संकलन

अधिकतम् मात्रामा बजेट खर्च भएको आर्थिक वर्षमा अनुमानको तुलनामा १०२.२२ % र न्यून मात्रामा बजेट खर्च भएको आर्थिक वर्षमा अनुमानको तुलनामा ७६.६८% मात्र भएको देखिन्छ। यसले राजस्व अनुमान अनुरूप संकलन हुन नसक्दा सो को भार समेत आन्तरिक ऋणमा परेको त छैन भन्ने अवस्थाको सिर्जना गरिदिएको छ। साथै बजेट विनियोजन र स्रोत व्यवस्थापनको अनुमान अनुरूप आन्तरिक ऋण उठाउदै गर्दा आन्तरिक ऋण परिचालन गरिने योजनाको कार्यान्वयन स्थिति (खर्चको अवस्था) संग तादात्म्यता कायम हुनुपर्नेमा सो अनुसार भएको छत भन्ने आशङ्का पनि पैदा गरिदिएको छ।

आर्थिक वृद्धि तथा मुद्रास्फीति दर अनुमान अनुसारकै हुने मानेर आन्तरिक ऋण परिचालन गरेर खर्च व्यहोर्ने स्रोत अनुमान गरिने तर अनुमान अनुसारनै आर्थिक वृद्धि तथा मुद्रास्फीति दर कायम हुन नसकेको साथै पुँजीगत तर्फको खर्च अनुमान गरे अनुसार नभई कम खर्च भएको तथा समग्र बजेट कार्यान्वयन पनि अनुमान गरे अनुसार नभई कम कार्यान्वयन भएको अवस्थामा पनि अनुमान गरे अनुसार नै आन्तरिक ऋण उठाउने गर्नाले एकातर्फ ऋणको दायित्व बढ्दै जाने र अर्कोतर्फ आन्तरिक ऋणको परिचालन उद्देश्य अनुरूप भएको छत भन्ने विषयमा सोच्नु पर्ने हुन्छ। त्यस्तै विकासका लक्ष्य हासिल हुने, पुँजी निर्माणमा सहयोग पुग्ने र उच्च तथा दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन भएको छ कि छैन भन्ने विषयमा सम्बन्धित सबै सरोकारवालाहरू गम्भीर हुनु आवश्यक देखिन्छ।

परिच्छेद ४ - आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारण र उपयोग

४.१. आन्तरिक ऋणको आदर्श अनुपात र सीमा निर्धारण

आर्थिक वर्ष २०३१/३२ देखि आर्थिक वर्ष २०७६/७७ सम्मको आन्तरिक ऋणको प्रवृत्ति हेर्दा आर्थिक वर्ष २०३१/३२ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ०.६०% (न्यूनतम) आन्तरिक ऋण निष्कासन भएकोमा आर्थिक वर्ष २०३९/४० मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ६.०९% (अधिकतम) र आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ४.९८% आन्तरिक ऋण निष्कासन भएको देखिन्छ। विगत ४६ वर्षको आन्तरिक ऋणको प्रवृत्ति हेर्दा आर्थिक वर्ष २०३९/४० बाहेकका अन्य आर्थिक वर्षहरूमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ०.६०% (न्यूनतम) देखि ४.९८% (अधिकतम) सम्म आन्तरिक ऋण निष्कासन भएको देखिन्छ। विगतमा आन्तरिक ऋण परिचालन गरेर स्रोत व्यवस्थापन गर्ने गरी बजेटमा अनुमान गर्दा सामान्यतः सम्बन्धित आर्थिक वर्षको अनुमानित कुल गार्हस्थ्य-उत्पादनको ५% को सीमा भित्रै रहेर स्रोत परिचालन गर्ने गरी अनुमान हुने प्रचलन रहेको पाइन्छ। त्यस्तै आन्तरिक ऋण परिचालन गर्दा विगत ४६ वर्षमा एक आर्थिक वर्ष (आर्थिक वर्ष २०३९/४०) बाहेक अन्य आर्थिक वर्षहरूमा निष्कासन भएको आन्तरिक ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ५% को सीमा भित्रै रहेको पाइन्छ। तसर्थ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ५% आन्तरिक ऋण निष्कासनलाई नै आन्तरिक ऋणको आदर्श अनुपातको रूपमा लिन उपयुक्त हुने देखिन्छ। उक्त कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ५% को आन्तरिक ऋणको आदर्श अनुपातलाई नै सामान्यतः आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारक तय गर्दा उपयुक्त हुने देखिन्छ।

४.२. आन्तरिक ऋणको उपयोगका क्षेत्र तथा यसका सीमाहरू

आन्तरिक ऋण परिचालनलाई सरकारी वित्त व्यवस्थापनको एक महत्वपूर्ण औजारको रूपमा उपयोग गर्ने गरेको पाइन्छ। नेपालको संविधानमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले कानून बमोजिम ऋण लिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ। अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा २३ ले तीन तहका सरकारले आवश्यकता अनुसार घाटा बजेट पेश गर्नसक्ने र बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको स्पष्ट आधार समेत खुलाउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ। बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको रूपमा तीनै तहका सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न सक्दछन्। आन्तरिक ऋण लिनुको मूल उद्देश्य घाटा बजेटको व्यवस्थापन गर्नु वा बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत जुटाउनु नै हो।

राष्ट्रिय विकासका लक्ष्य हासिल गर्ने कार्यमा आन्तरिक ऋणको उपयोग गर्नु पर्दछ। राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने कार्यमा सार्वजनिक, निजी, सहकारी र अन्य क्षेत्रबीचको सहभागिता तथा साझेदारी बढाउन मद्दत पुग्ने गरी आन्तरिक ऋणको उपयोग गर्नु पर्दछ। नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारबीच समन्वय कायम गरी आन्तरिक ऋण परिचालनमा प्रभावकारिता बढाई सुदृढ अर्थतन्त्र निर्माण गर्ने कार्यमा सघाउ पुग्ने गरी आन्तरिक ऋणको उपयोग गर्नु पर्दछ।

आर्थिक विकासका लागि आवश्यक योजनाहरूको कार्यान्वयनमा सहयोग पुग्ने गरी आन्तरिक ऋणको उपयोग गर्नु पर्दछ। आन्तरिक ऋणको उपयोग अनुत्पादक क्षेत्रमा हुन नपाओस् भन्ने विषयमा त्यतिकै सजग हुनु पर्दछ। पछि फिर्ता दिने लिने शर्तमा आन्तरिक ऋण लिइने हुँदा भविष्यमा प्रतिफल सहित सो ऋणको भुक्तानी गर्नु पर्ने हुन्छ। तसर्थ आन्तरिक ऋणदा त्यसको उपयोग तथा त्यसले अर्थतन्त्रमा पार्ने प्रभावका बारेमा राम्ररी विचार गरेर मात्र ऋण लिनु पर्दछ। ऋणको भुक्तानी गर्दा अतिरिक्त बोझ महसुस गर्नु नपर्नेगरी र भावी पुस्ताले समेत भुक्तानी गर्नुपर्दा पनि असहजता महसुस गर्न नपर्ने गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन तथा उपयोग गर्नु पर्दछ।

आन्तरिक ऋणको परिचालनले अर्थतन्त्रमा अनुकूल एवम् प्रतिकूल दुबै प्रभाव पार्न सक्ने भएको हुँदा आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्दा अर्थतन्त्रमा अनुकूल प्रभाव पार्ने गरी लागत लाभको विश्लेषण (Cost Benefit Analysis) सहित आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नु पर्दछ। राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्न अनुकूल प्रभाव पार्ने गरी उत्पादनशील कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको उपयोग गर्नु पर्दछ। आन्तरिक ऋणको उपयोगका क्षेत्र तथा यसका सीमाहरू देहाय अनुसार हुन उपयुक्त देखिन्छ :

- राष्ट्रिय पूँजी निर्माणमा सहयोग पुग्ने गरी आन्तरिक ऋणको उपयोग गर्नु पर्दछ,
- उच्च तथा दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न मद्दत पुग्ने गरी आन्तरिक ऋणको उपयोग गर्नु पर्दछ,
- दीर्घकालीन लाभका क्षेत्रमा आन्तरिक ऋणको उपयोग गर्नु पर्दछ,
- आन्तरिक ऋणको उपयोग पूँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील, रोजगारमूलक तथा आन्तरिक आय बढाउने क्षेत्रमा गर्नु पर्दछ,
- ऋण लगानी गरी सञ्चालन हुने योजना, आयोजना तथा परियोजनाबाट प्राप्त हुने प्रतिफल वा लाभबाट सो योजना, आयोजना तथा परियोजनामा गरिएको ऋण लगानीको साँवा र ब्याज भुक्तानी गर्ने सुनिश्चित भएका योजना, आयोजना तथा परियोजनामा मात्र आन्तरिक ऋण उपयोग गर्नु पर्दछ,
- “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” को दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले समन्वयात्मक रूपमा आर्थिक तथा भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको उपयोग गर्नु पर्दछ,
- साधारण प्रकृतिका र प्रशासनिक खर्चका लागि आन्तरिक ऋणको उपयोग गर्नु हुँदैन,
- अनुत्पादक क्षेत्रमा आन्तरिक ऋणको उपयोग गर्नु हुँदैन।

४.३. आन्तरिक ऋणको प्रयोग सम्बन्धी दीर्घकालीन नीति

देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी उच्च तथा दिगो आर्थिक वृद्धि र उत्पादकत्व वृद्धिका लागि, पूँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको परिचालन हुनुपर्छ। अनुत्पादक क्षेत्र वा चालू प्रकृतिका खर्चका लागि आन्तरिक ऋणको प्रयोग गर्न उपयुक्त हुँदैन। आन्तरिक ऋणको प्रयोग कुन योजनाका लागि गर्ने हो बजेट वक्तव्य तथा व्यय अनुमानको विवरण (खर्च शीर्षक गत र स्रोत गत समेत) मा स्पष्ट उल्लेख गर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ। बजेट विनियोजन र स्रोत व्यवस्थापनको अनुमान अनुरूप आन्तरिक ऋण उठाउदै गर्दा आन्तरिक ऋण प्रयोग गरिने योजनाको कार्यान्वयन स्थिति (खर्चको अवस्था) सँग तादात्म्यता कायम हुनुपर्छ।

परिच्छेद ५ - निष्कर्ष तथा सुझाव

५.१. निष्कर्ष

आन्तरिक ऋण परिचालनलाई सरकारी वित्त व्यवस्थापनको एक महत्वपूर्ण औजारको रूपमा लिइन्छ। बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको रूपमा तीनै तहका सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न सक्दछन्। आन्तरिक ऋण लिनुको मूल उद्देश्य घाटा बजेटको व्यवस्थापन गर्नु वा बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत जुटाउनु नै हो।

सार्वजनिक ऋण परिचालनका सन्दर्भमा विभिन्न सैद्धान्तिक अवधारणाहरू रहेको पाइन्छ। सार्वजनिक ऋणको परिमाणले आर्थिक क्रियाकलापमा खूद प्रभाव नपार्ने रिकार्डियन समतुल्य सिद्धान्त, सार्वजनिक ऋण र आर्थिक वृद्धिको बिचमा व्युत्क्रमानुपातिक सम्बन्ध रहने नवशास्त्रीय सिद्धान्त, कुनै न कुनै रूपमा समष्टिगत अर्थतन्त्रमा असन्तुलन सिर्जना गर्दछ भन्ने बृहत् अर्थशास्त्रीय असन्तुलनको सिद्धान्त, सार्वजनिक ऋण र आर्थिक वृद्धिका बिचमा सकारात्मक सम्बन्ध रहने किनेसियन सिद्धान्त, समग्र अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पर्दछ भन्ने अन्तःविकसित वृद्धि सिद्धान्त, सार्वजनिक ऋण परिचालन जब एउटा महत्तम विन्दुमा पुग्दछ त्यो भन्दा अधिक ऋण परिचालनले आर्थिक विकास तथा स्थायित्वमा कमी ल्याउनुका साथै ऋणीको ऋण तिर्ने क्षमतामा पनि हास ल्याउछ भन्ने ऋण अधिकता सिद्धान्त, ऋण परिचालन गर्दा अन्तर पुस्ताको आदर्श तहमा रहेर ऋण परिचालन गर्न सकिएन भने त्यसको नकारात्मक प्रभाव पर्दछ भन्ने अन्तर-पुस्ता समता सिद्धान्त लगायतका सैद्धान्तिक अवधारणाहरू रहेका छन्। हुन त यी सिद्धान्तले गरेका दावीहरूलाई प्रायोगिक परीक्षणको कसीमा राखेर हेर्दा अर्थतन्त्रपिच्छे फरकफरक नतिजा समेत देखा पर्ने गरेको पाइन्छ। निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने आन्तरिक ऋण लिँदा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी मात्र लिनु पर्छ तर दीर्घकालीन आर्थिक स्थायित्वमा असर पर्ने गरी आन्तरिक ऋण लिनु हुँदैन।

कुल गार्हस्थ्य उत्पादन, आर्थिक वृद्धिदर, भुक्तानी गर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणको दायित्व, कुल गार्हस्थ्य वचत तथा लगानी, सरकारी राजस्व र खर्च, विप्रेषण आय लगायतका समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरेर समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी आन्तरिक ऋणको सीमा तय गर्नु पर्छ।

विगतमा आन्तरिक ऋण परिचालन गरेर स्रोत व्यवस्थापन गर्ने गरी बजेटमा अनुमान गर्दा सामान्यतः सम्बन्धित आर्थिक वर्षको अनुमानित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५% को सीमा भित्रै रहेर स्रोत परिचालन गर्ने गरी अनुमान हुने प्रचलन रहेको, आर्थिक वर्ष २०३१/३२ देखिका विगत ४६ आर्थिक वर्षहरूको आन्तरिक ऋण निष्कासनको प्रवृत्ति हेर्दा आर्थिक वर्ष २०३१/४० बाहेक अन्य आर्थिक वर्षहरूमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ५% को सीमा भित्रै आन्तरिक ऋण निष्कासन भएको पाइएको अवस्थामा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ५% आन्तरिक ऋण निष्कासनलाई आन्तरिक ऋणको आदर्श अनुपातको रूपमा लिन उपयुक्त हुने देखिन्छ। सामान्यतः समग्रतामा तीनै तहका सरकारले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको सीमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ५% तय गर्दा उपयुक्त हुने देखिन्छ। उक्त ५%

मध्ये १% मा नवढ्ने गरी प्रदेश र स्थानीय तहले (प्रदेशले ०.५% मा नवढ्ने गरी र स्थानीय तहले ०.५% मा नवढ्ने गरी) परिचालन गर्ने गरी तत् तत् तहको राजस्व प्राप्तिको (आन्तरिक राजस्व र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्तहुने राजस्वको योग) अनुपातमा १२% तय गर्न र बाँकी प्रदेश तथा स्थानीय तहले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको अवस्था र बजारको स्थिति समेत विश्लेषण गरी नेपाल सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने गरी सीमा तय गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन हुनुपर्छ। उच्च तथा दीगो आर्थिक वृद्धि र उत्पादकत्व वृद्धिका लागि, पूँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको प्रयोग हुनुपर्छ। अनुत्पादक क्षेत्र वा चालू प्रकृतिका खर्चका लागि आन्तरिक ऋणको प्रयोग गर्न उपयुक्त हुँदैन। आन्तरिक ऋणको परिचालन योजनासँग आबद्ध हुनुपर्छ। आन्तरिक ऋण उठाउँदा योजनाको कार्यान्वयन स्थिति (खर्चको अवस्था) सँग तादात्म्यता कायम हुनुपर्छ।

५.२. सुझाव

- आन्तरिक ऋणको सीमा तय गर्दा देशको सार्वजनिक ऋण दायित्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात स्थिति के कस्तो छ, दीगो ऋण व्यवस्थापनका हिसाबले त्यसको आदर्शतम सीमा के कति हो त्यसलाई पनि ध्यानमा राख्दै समग्रतामा विश्लेषण गरेर मात्र तय गर्नुपर्छ।
- देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी पूँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको परिचालन देहाय अनुसार गर्नु उपयुक्त हुन्छ :
 - पूँजी निर्माणमा सहयोग पुग्ने गरी दीर्घकालीन लाभका क्षेत्रमा आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नुपर्छ।
 - उच्च तथा दीगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न मद्दत पुग्ने गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नुपर्छ।
 - “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” को दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले समन्वयात्मक रूपमा आर्थिक तथा भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नुपर्छ।
 - ऋण लगानी गरी सञ्चालन हुने योजनाबाट प्राप्त हुने प्रतिफलबाट सो योजनामा गरिएको ऋण लगानीको साँवा र ब्याज भुक्तानी गर्ने सुनिश्चित भएका योजनामा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्नुपर्छ।
 - पूँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील, रोजगारमूलक तथा आन्तरिक आय बढाउने क्षेत्रमा आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नुपर्छ।
 - साधारण प्रकृतिका र प्रशासनिक खर्चका लागि आन्तरिक ऋण परिचालन गर्नु हुँदैन।
 - अनुत्पादक क्षेत्रमा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्नु हुँदैन।
- नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेटमा अनुमान गर्दा तथा आन्तरिक ऋण उठाउदा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रहनु पर्छ।

- एक तहको सरकारले अर्को तहको सरकारलाई आन्तरिक रूपमा दिने ऋण र ऋण प्रवाह गर्ने प्रयोजनका साथ नेपाल सरकारले गठन गरेको विशिष्टीकृत संस्थाले आन्तरिक रूपमा गर्ने ऋण लगानीको रकमलाई राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको आन्तरिक ऋणको सीमाभित्र व्यवस्थित गर्नु पर्छ।
- आन्तरिक ऋणको परिचालन कुन योजनाका लागि कुन खर्च शीर्षकमा गर्ने वा कुन खर्च शीर्षकमा गरियो भनेर बजेट तथा कार्यक्रमगत रूपमा बजेट वक्तव्य तथा व्यय अनुमानको विवरण (खर्च शीर्षक गत र स्रोत गत समेत) मा स्पष्ट उल्लेख गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्छ।
- बजेट विनियोजन र स्रोत व्यवस्थापनको अनुमान अनुरूप आन्तरिक ऋण उठाउँदै गर्दा आन्तरिक ऋण परिचालन गरिने योजनाको कार्यान्वयन स्थिति (खर्चको अवस्था) सँग तादात्म्यता कायम गर्नु पर्छ।
- प्रदेश सरकारले आन्तरिक ऋण उठाउन ऋणपत्र निष्काशन गर्नसक्ने भएता पनि सोका लागि आवश्यक पर्ने थप कानुनी आधार र मौद्रिक औजार भने तयार नभइसकेको अवस्था छ। यसका लागि तत्काल थप कानुनी आधार र मौद्रिक औजारहरूको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ। त्यसैगरी प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण परिचालनको लागि आवश्यक थप कानुनी प्रबन्ध र संस्थागत संरचनाको व्यवस्थापनका साथै ऋण व्यवस्थापन प्रणालीको विकास गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन सुव्यवस्थित गर्न आवश्यक देखिन्छ।
- नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले लिने आन्तरिक ऋणको एकीकृत व्यवस्थापन, लेखाङ्कन र प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्छ। सबै सम्बद्ध निकायले राख्ने आन्तरिक ऋणको विवरण तथा तथ्याङ्कमा एकरूपता कायम गर्नु पर्छ।
- राष्ट्रिय विकासका लक्ष्य हासिल गर्न राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने कार्यमा सार्वजनिक, निजी, सहकारी र अन्य क्षेत्रबीचको सहभागिता तथा साझेदारी बढाउन मद्दत पुग्ने गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नु पर्छ।
- आन्तरिक ऋण परिचालनमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारबीच समन्वय कायम गरी ऋणको प्रभावकारिता बढाई सुदृढ अर्थतन्त्र निर्माण गर्ने कार्यमा सघाउ पुग्ने गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नु पर्छ।
- आन्तरिक ऋणको परिचालनले अर्थतन्त्रमा अनुकूल एवम् प्रतिकूल दुवै प्रभाव पार्न सक्ने हुँदा आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्दा अर्थतन्त्रमा अनुकूल प्रभाव पार्ने गरी लागत लाभको विश्लेषण (Cost Benefit Analysis) गरेर आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नु पर्छ।
- ऋणको भुक्तानी गर्दा अतिरिक्त बोझ महसुस गर्नु नपर्नेगरी तथा भावी पुस्ताले भुक्तानी गर्नुपर्दा पनि असहजता महसुस गर्न नपर्नेगरी आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नु पर्छ।
- आर्थिक विकासका लागि आवश्यक योजनाहरूको कार्यान्वयनमा सहयोग पुग्ने गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नु पर्छ।
- अनुत्पादक क्षेत्रमा आन्तरिक ऋणको परिचालन हुन नपाओस् भन्ने विषयमा त्यतिकै सजग हुनु पर्छ।

- पछिल्ला ५ वर्षको प्रवृत्ति हेर्दा सार्वजनिक ऋणको परिचालन बढ्दो क्रममा रहेको देखिन्छ। यो अवधिको साँवा भुक्तानीको प्रवृत्ति कुनै वर्ष घट्ने र कुनै वर्ष बढ्ने गरेको देखिन्छ भने व्याज भुक्तानीको प्रवृत्ति निरन्तर बढ्दो क्रममा देखिन्छ। यसले ऋणको दायित्वमा झनै बढोत्तरी ल्याउने हुन्छ। तसर्थ ऋण सेवा खर्चमा कमी ल्याउने गरी साँवा भुक्तानी पनि सोही अनुसार व्यवस्थित गर्न आवश्यक देखिन्छ।

५.३. थप अध्ययनको क्षेत्र

सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्दा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम हुने गरी गर्नु पर्दछ। देशको आर्थिक स्थायित्वमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी परिचालन गर्न सकिने आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारणका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई आवश्यक पर्ने समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको पहिचान तथा विश्लेषण र तिनीहरूबीचको अन्तर सम्बन्ध पहिचान गर्न, आर्थिक स्थायित्व कायम हुने गरी मुलुकको वित्तीय आयतन (Fiscal Space) पहिचान गर्दै वार्षिक रूपमा आवश्यक पर्ने आन्तरिक ऋणको रकम र ऋण परिचालनको क्षमता यकिन गर्न साथै समग्र देशको आन्तरिक ऋणको सीमा यकिन गरी तीन तहका सरकारहरू बीचमा बाँडफाँट गर्ने स्पष्ट आधार र ढाँचा निर्धारणका लागि यस सम्बन्धी विस्तृत प्रायोगिक अध्ययन (empirical research) अनुसन्धान हुन आवश्यक देखिन्छ।

सन्दर्भ सामाग्री

- नेपालको संविधान, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं
- अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं
- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको प्रथम वार्षिक प्रतिवेदन, २०७६, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, सिंहदरबार, काठमाडौं
- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको दोस्रो वार्षिक प्रतिवेदन, २०७७, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, सिंहदरबार, काठमाडौं
- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको जानकारी पुस्तिका, २०७७, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, सिंहदरबार, काठमाडौं
- आर्थिक सर्वेक्षण २०७६/७७ अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं
- बजेट वक्तव्यहरू अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं
- महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को नेपाल सरकारको ऋण दायित्वको वार्षिक प्रतिवेदन
- महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को नेपाल सरकारको आय र व्ययको वार्षिक विवरण
- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित आन्तरिक ऋण निष्काशनको विवरण आर्थिक वर्ष २०७२/७३ देखि आर्थिक वर्ष २०७६/७७ सम्मका
- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को राष्ट्रिय लेखा तथ्याङ्क
- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी म्यानेजमेन्ट, डेभलपमेन्ट एण्ड रिसर्च एसोसिएट्स प्रा. लि. ललितपुर, नेपालको अध्ययन प्रतिवेदन, २०७५ माघ
- सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन: संचालनगत पक्ष र मार्गीचित्र सम्बन्धी सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयको प्रस्तुती सामाग्री
- आन्तरिक ऋण परिचालन, व्यवस्थापन विश्लेषण र आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी नेपाल राष्ट्र बैंक, राष्ट्र ऋण व्यवस्थापन विभागको प्रस्तुती सामाग्री

Macroeconomic Parameters for Underpinning Domestic Public Borrowing Limit Related
Nara Bahadur Thapa's Presentation Document

Global Debt Database, International Monetary Fund

The Debt Sustainability Framework for Low – Income Countries (13 July 2018), The
Joint World Bank-IMF

List of DSAs for PRGT- Eligible Countries As of February 28, 2021 , IMF

अनुसूचीहरू

अनुसूची १ - प्रतिवेदन तयारीका सिलसिलामा गरिएका छलफल तथा अन्तरक्रिया

क्र.सं.	छलफल तथा अन्तरक्रिया गरिएका निकाय तथा व्यक्ती	मिति
१.	सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय	२०७७/०७/०४
२.	नेपाल राष्ट्र बैंक, राष्ट्र ऋण व्यवस्थापन विभाग	२०७७/०८/१६
३.	नर बहादुर थापा, पूर्व कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक	२०७७/०९/१३

